

ŠTATISTICKÝ
ÚRAD
SLOVENSKEJ
REPUBLIKY

SODB
2+21

SČÍTANIE
OBYVATEĽOV,
DOMOV A BYTOV

**Analýza cenзовých domácností s aspoň
jednou osobou rómskej národnosti alebo
materinského jazyka**

infostat[®] Inštitút informatiky
a štatistiky
DÁVAME INFORMÁCIÁM ZMYSEL

Bratislava, 2023

Štatistický úrad Slovenskej republiky v spolupráci s Infostatom prináša analýzu
cenzových domácností s aspoň jednou osobou rómskej národnosti alebo
materinského jazyka.

Riešiteľ:

Ing. Boris Vaňo, doc. RNDr. PhDr. Branislav Šprocha, PhD.

Copyright © Infostat

Obsah tohto dokumentu je chránený autorským zákonom. Nemožno ho meniť alebo
z neho odstrániť informácie o správe práv k nemu.

Práca neprešla jazykovou úpravou.

Obsah

Úvod	4
2. Niektoré faktory formovania cenzových domácností Rómov	6
3. Základné charakteristiky cenzových domácností	17
4. Rodinné cenzové domácnosti	22
4.1 Rodinné domácnosti z pohľadu rodičov	22
4.1.1 Cenzové domácnosti manželských párov	24
4.1.2 Cenzové domácnosti kohabitujúcich párov	25
4.1.3 Neúplné rodiny z pohľadu rodičov	27
4.2 Rodinné domácnosti z pohľadu detí	28
5. Nerodinné cenzové domácnosti	32
Záver	34
Literatúra	36

Úvod

Populácia osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka na Slovensku nie je len súbor jednotlivcov, ktorí túto skutočnosť deklarovali v sčítaní obyvateľov, domov a bytov, ale vo svojej podstate predstavuje systém väčších či menších sociálnych kolektív založených na báze spoločného hospodárenia a príbuzenských väzieb. Tie predstavujú základ pre konštrukciu cenзовých domácností. Údaje o nich sú získavané už od roku 1961 v každom sčítaní obyvateľov na základe deklarácie príslušnosti osôb k určitej domácnosti, určenia postavenia v nej, resp. identifikácie príbuzenských alebo iných väzieb k osobe stojacej na jej čele.

Údaje o cenзовých domácnostiach majú nezastupiteľné miesto pri analýze jednotlivých sociálnych kolektív, ich medzigeneračných vzťahov, formách organizácie, vzájomného prelínania a režimu reprodukcie. Odzrkadľujú v sebe nastavenie, ako aj prípadné špecifiká rodinného a reprodukčného správania, spôsobov párového, medzigeneračného a iného súžitia a vytvárajú tak dôležitý rámec o spôsobe života predmetnej populácie.

Cieľom predloženého analytického materiálu je prostredníctvom údajov z posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov (ďalej SODB 2021) analyzovať charakter cenзовých domácností, v ktorých žijú osoby hlásiace sa k rómskej národnosti, respektíve deklarujúce rómsky materinský jazyk. Okrem toho sa zameriame na identifikáciu prípadných rozdielov s nerómskou populáciou. Tú budú pre naše potreby tvoriť všetky osoby, ktoré v sčítaní deklarovali inú ako rómsku národnosť respektíve inú ako rómsky materinský jazyk. Z uvedeného je tak zrejmé, že predmetom našej analýzy nie sú osoby s neznámou národnosťou alebo materinským jazykom. Rovnako nebudeme bližšie skúmať osoby, u ktorých nebol určený typ cenзовой domácnosti.

V súvislosti s takto koncipovaným výskumom je potrebné upozorniť, že neumožňuje hodnotiť celú rómsku populáciu na Slovensku. Získané informácie a údaje tak nie je možné automaticky zovšeobecňovať a premietiť na všetkých Rómov, ale reflektujú len tú časť, ktorá svoje „rómstvo“ deklarovala slobodne prihlásením sa k rómskej národnosti, respektíve uvedením rómskeho materinského jazyka v sčítaní

obyvateľov. Pri hodnotení berieme do úvahy, že národnosť aj materinský jazyk sú deklaratórne údaje, preto obyvateľstvo rómskej národnosti ani obyvateľstvo s rómskym materinským jazykom nie je totožné s rómskym etnikom žijúcim na Slovensku. Aj keď deklaratórne údaje o národnosti a materinskom jazyku určite nepostihujú celú rómsku populáciu, o štruktúre rómskej populácie vypovedajú pomerne presne. Údaje získané pri sčítaní obyvateľov prostredníctvom rómskej národnosti a rómskeho materinského jazyka o štruktúre o rómskych cenзовých domácnostiach treba považovať za relevantné. Túto skutočnosť potvrdzuje aj pomerne nízky stupeň spolužitia rómskeho a nerómskeho obyvateľstva v spoločných domácnostiach.

Aj napriek tomuto obmedzeniu sa domnievame, že predmetné zistenia majú veľký význam pre poznanie rómskej populácie na Slovensku, keďže doteraz žiadna explicitná analýza cenзовých domácností osôb rómskej národnosti, či materinského jazyka nebola realizovaná.

2. Niektoré faktory formovania cenzových domácností Rómov

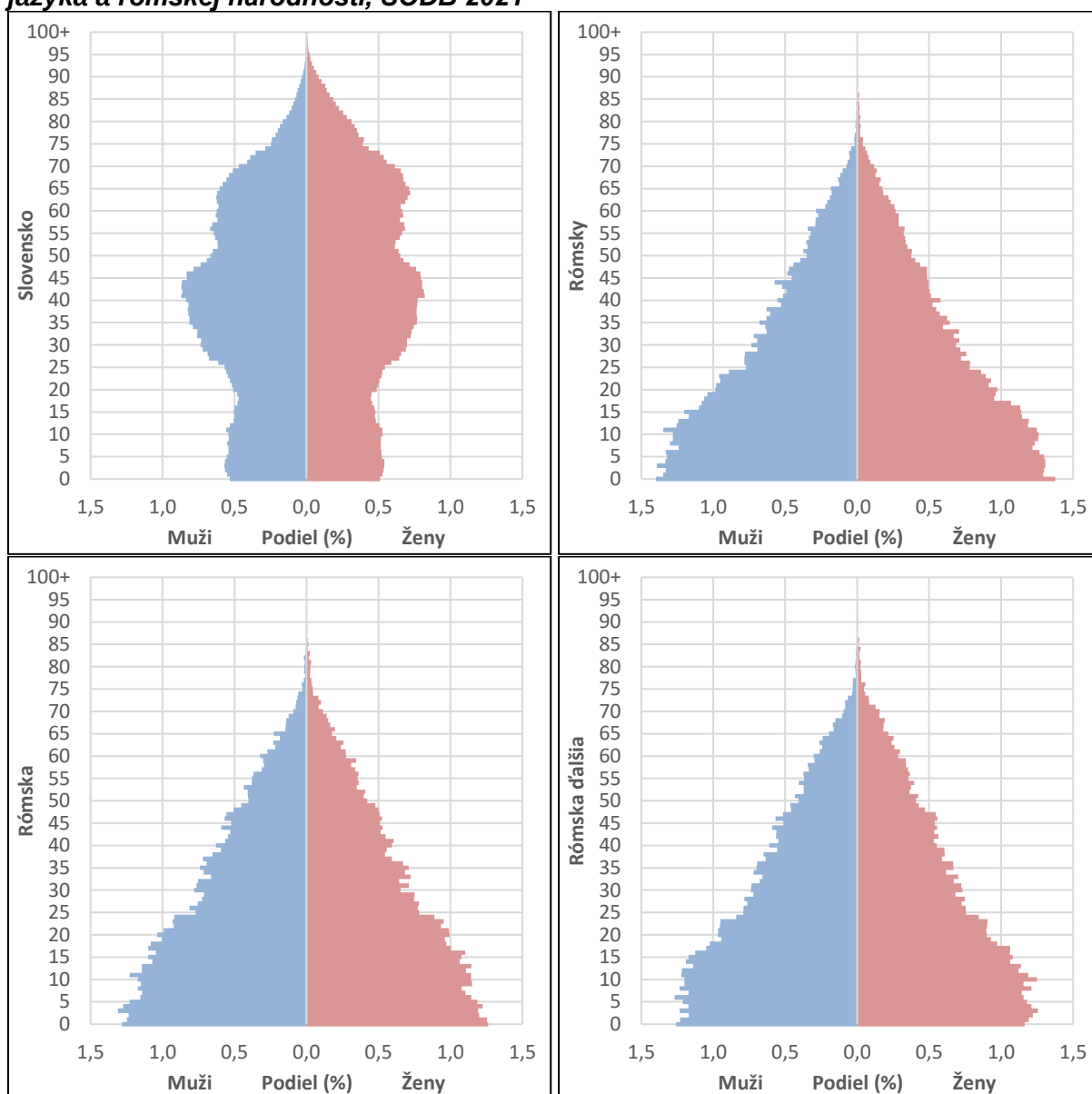
V štruktúre cenzových domácností každej populácie dochádza počas jednotlivých fáz životného cyklu jej členov k neustálym zmenám a presunom medzi jednotlivými typmi. Zloženie cenzových domácností je dynamickou veličinou, ktorá sa výrazne mení s vekom a v závislosti od charakteru hlavných demografických procesov podieľajúcich sa na formovaní a rozpadu jednotlivých typov cenzových domácností. Preto pred tým ako budeme podrobnejšie analyzovať cenzové domácnosti osôb rómskej národnosti a materinského jazyka z výsledkov SODB 2021, pozrieme sa v hlavných rysoch na niektoré aspekty rodinného a reprodukčného správania, ktoré môžu byť primárnym faktorom niektorých identifikovaných odlišností. Určitým obmedzením v tomto smere však je skutočnosť, že základom takejto analýzy sú výsledky sčítania obyvateľov, keďže údaje z vitálnej štatistiky neumožňujú hodnotiť jednotlivé demografické procesy. Preto viaceré z nich je možné identifikovať len nepriamo na základe porovnania štrukturálnych charakteristík

Jednou z najdôležitejších charakteristických črt osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka na Slovensku, na ktorú dlhodobo poukazujú v podstate kontinuálne všetky výskumy (napr. Mládek a Pukačová 2012, Šprocha 2014, Šprocha a Ďurček 2017, Vaňo a Haviarová 2002) je výrazne odlišná veková štruktúra. Pretrvávajúca vyššia plodnosť a horšie úmrtnostné pomery (Vaňo a Mészáros 2004, Šprocha 2014, 2017, Vaňo 2001) sa odrážajú vo výrazne nadpriemernou zastúpení detskej zložky, nízkom podiele seniorov a tým aj signifikantne nižšom priemernom či mediánovom veku.

Podľa údajov z posledného SODB 2021 podiel detí vo veku do 15 rokov u osôb deklarujúcich rómsku národnosť dosahoval približne 35 % a v populácii s rómskym materinským jazykom to bolo niečo viac ako 38 %. Pre porovnanie v celej populácii Slovenska to bolo menej ako 16 %.

O niečo vyššie zastúpenie identifikujeme v skupine osôb rómskej národnosti, či materinského jazyka aj vo veku 15 – 49 rokov. V oboch prípadoch reprodukčná zložka v nich predstavuje viac ako polovicu, kým v populácii Slovenska to je menej ako 48 %.

Obr. 1 – 4: Veková pyramída populácie Slovenska, osôb rómskeho materinského jazyka a rómskej národnosti, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Ako už bolo spomenuté, poreprodukčná zložka medzi osobami rómskej národnosti a osobami deklarujúcimi rómsky materinský jazyk má približne trojnásobne nižšie zastúpenie, ako je tomu v celej populácii Slovenska (36,5 %). Ešte väčšie diferencie identifikujeme v seniorskej zložke, kde podiel u osôb rómskej národnosti (3 %) alebo materinského jazyka (2,5 %) je 5 – 6 násobne nižší ako je priemer Slovenska (17 %). Vzhľadom na uvedené potom neprekvapuje, že priemerný vek osôb rómskej národnosti podľa výsledkov SODB 2021 nedosahoval ani 26 rokov a v populácii s rómskym materinským jazykom to bolo dokonca menej ak 25 rokov, kým na Slovensku prekračuje hranicu 41 rokov. Polovica populácie osôb rómskej národnosti

tak je mladšia ako 21 rokov, pričom v prípade skupiny s rómskym materinským jazykom mediánový vek nedosahuje ani 19,5 roka. V populácii Slovenska v roku 2021 pritom išlo o približne 40,5 roka.

Na základe vyššie uvedeného prehľadu základných indikátorovo vekovej štruktúry sa naďalej potvrdzuje, že bez ohľadu na spôsob vymedzenia rómskej populácie vo výsledkoch sčítania obyvateľov, môžeme stále túto populáciu vnímať v porovnaní s obyvateľstvom Slovenska ako veľmi mladú. Tento poznatok je vzhľadom na úzke prepojenie jednotlivých typov cenзовých domácností so životnou fázou osôb a teda ich vekom veľmi dôležitým faktorom pri vysvetľovaní prípadných diferencií v štruktúre ich zloženia podľa typu.

Okrem rozdielov vo vekovom zložení sa ako dôležité faktory formovania diferencií cenзовých domácností osôb rómskej a nerómskej národnosti, respektíve osôb s rómskym a nerómskym materinským jazykom javí tiež samotné nastavenie demografických procesov, ktoré sú kľúčovými práve pri vzniku jednotlivých typov cenзовých domácností. K tým najdôležitejším rámcujúcim charakter rodinného správania sú sobášnosť a rozvodovosť. Ako však už bolo spomenuté vyššie, priama analýza týchto procesov v prípade osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka naráža na v súčasnosti neprekonateľnú dátovú bariéru. Preto vznik a zánik manželských zväzkov môžeme v prípade týchto populačných skupín hodnotiť len nepriamo prostredníctvom výsledkov z SODB 2021. Konkrétne na tento účel boli využité údaje o veku, pohlaví, rodinnom stave v kombinácii s národnosťou, resp. materinským jazykom.

Rodinný stav predstavuje základný demografický, sociálny, právny a štatistický znak, ktorý označuje status osoby vo vzťahu k inštitúcii manželstva. K rozhodujúcim faktorom, ktoré sa spolupodieľajú na formovaní tejto populačnej štruktúry patrí predovšetkým intenzita a časovanie sobášnosti, rozvodovosti a úmrtnosti. Okrem toho dôležitými sú tiež niektoré externé nedemografické javy ako socioekonomické podmienky, kultúrne a hodnotové tradície, postoje a normy viažuce sa k niektorým aspektom rodinného života (napr. postoj ku skorým sobášom, rozvodom manželstva, k opakovaným sobášom rozvedených, ovdovených alebo ku kohabitáciám) (Fialová 1991). Práve rodinný stav pritom významnou mierou ovplyvňuje reprodukčné správanie, a patrí preto k neoddeliteľným súčasťam analýzy akéhokoľvek demografického procesu.

Viacere staršie i novšie špecifické analýzy (napr. Bačová 1990, Džambazovič a Šprocha 2017, Dubayová 1990, Kumanová a Džambazovič 2002, Marušiaková 1985, Mládek a Širočková 2004, Šprocha 2014) rodinného správania medzi rómskou populáciou (vyčleňovanou rôznymi spôsobmi) na Slovensku poukazujú dlhodobo na niektoré značne špecifické črty. Predovšetkým je to skorý začiatok párového spolužitia, s čím je úzko prepojený aj skorší vstup do manželstva. Súčasne je tiež dôležitým poznatkom oveľa častejší život v neformálnych zväzkoch, pričom tieto kohabitácie plnia nielen úlohu predmanželského testovania vzťahu, ale v mnohých prípadoch komplexne nahrádzajú po všetkých stránkach manželský zväzok. Ďalším dôležitým znakom je tiež nižšie riziko rozvodu manželstva, aj keď na druhej strane o stabilite neformálnych párových zväzkoch nevieme povedať nič. S nepriaznivými úmrtnostnými pomermi je spojené naopak vyššie riziko ovdovenia už v mladšom veku. Ku kľúčovým faktorom rodinného správania a tým aj charakteru (a najmä veľkosti) cenzových domácností patrí značne odlišné nastavenie procesu plodnosti. Okrem výrazne skoršieho začiatku reprodukčných dráh je dlhodobo reflektovaná aj pretrvávajúca celkovo vyššia intenzita a tým aj priemerný počet živonarodených detí rómskej žene.

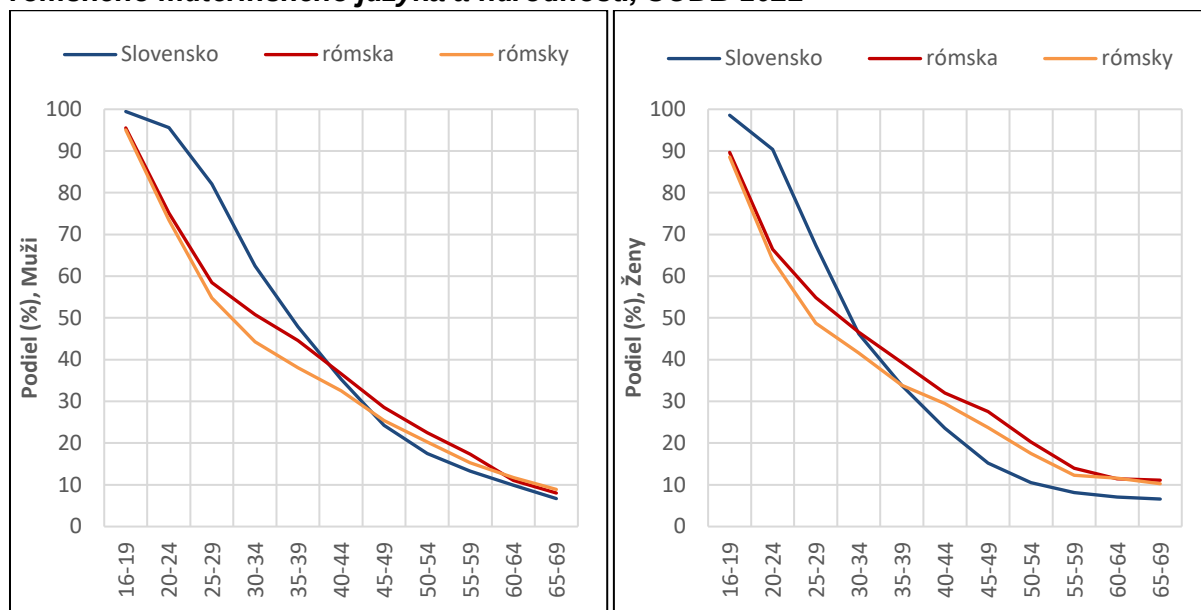
Veľmi mladá veková štruktúra osôb rómskej národnosti a rómskeho materinského jazyka sa odzrkadľuje aj na ich zložení podľa rodinného stavu. Vo veku 16 a viac rokov majú preto v týchto populačných skupinách jednoznačnú prevahu slobodné osoby. Kým u mužov na Slovensku slobodní tvorili necelých 39 % a u žien niečo viac ako 28 %, u osôb rómskej národnosti to bolo viac ako 50 % v mužskej a viac ako 45 % v ženskej časti. Veľmi podobné zastúpenie slobodné osoby dosahovali aj v prípade vymedzenia rómskej populácie materinským jazykom. Na druhej strane podiel osôb žijúcich v manželstve bol bez ohľadu na spôsob vymedzenia rómskej populácie a u oboch pohlaví o niečo nižší, ako ukazuje podľa výsledkov SODB 2021 priemer Slovenska. Opačnou je situácia v prípade rozvedených a u žien aj ovdovených. Keďže táto analýza poskytuje len hrubý pohľad na diferencie podľa rodinného stavu, je potrebné v kontexte faktorov formovania určitých typov cenzových domácností pracovať s jemnejšími vekovými skupinami.

Potvrďuje sa, že už v mladšom (do 25 rokov) a najmladšom veku (16 – 19 rokov) je podiel slobodných mužov a žien rómskej národnosti respektíve rómskeho materinského jazyka signifikantne nižší, ako v celej populácii Slovenska. Na druhej strane pritom platí, že v tomto veku sú u oboch populačných skupín častejšie osoby

žijúce v manželskom zväzku. To jednoznačne potvrdzuje vyššie uvedené závery zo starších výskumov, ktoré poukazovali na skorší vstup do manželstva u Rómov. Napokon túto charakteristickú črtu rodinného správania u osôb rómskej národnosti a materinského jazyka môžeme potvrdiť aj prostredníctvom hodnôt indikátora SMAM (*singulate mean age at marriage*). Ten vyjadruje priemerný počet človeko-rokov, ktoré prežije osoba danej populácie ako slobodná do dovŕšenia 50. roku života. V podstate tak vyjadruje priemerný počet rokov od narodenia po uzavretie prvého manželstva. Podľa údajov o zastúpení slobodných mužov a žien podľa veku zo SODB 2021 vychádzajú jeho hodnoty pre celú populáciu Slovenska na úrovni niečo viac ako 34 rokov pre mužov a približne 31,6 rokov pre ženy. U osôb rómskej národnosti to bolo niečo viac ako 28 rokov (u oboch pohlaví) a 28,7 roka u mužov a 28,3 roka u žien s rómskym materinským jazykom. Relatívne vyšší SMAM v oboch rómskych populáciách súvisí s ďalším znakom sobášneho správania. Tým je zotrvávanie nezanedbateľnej časti mužov a žien s rómskou národnosťou a materinským jazykom mimo manželský zväzok aj vo vyššom veku. Podrobnejšia analýza diferencií zastúpenia slobodných podľa veku a pohlavia ukázala, že najväčšie rozdiely sa u mužov formujú vo veku 25 – 29 rokov a u žien vo veku 20 – 24 rokov. Ich rozsah sa pritom pohybuje v rozmedzí 20 – 24 p.b. Smerom ku koncu reprodukčného obdobia však dochádza k ich významnému zmenšovaniu, keďže do manželstva vstupujú vo zvýšenej intenzite vzhľadom na odlišné časovanie prvých sobášov osoby s inou ako rómskou národnosťou, resp. materinským jazykom. Na druhej strane u osôb rómskej národnosti alebo materinského veku už k významnejším poklesom podielu slobodných s vekom nedochádza, a preto sa v druhej polovici reprodukčného obdobia postupne identifikované rozdiely nielen vyrovnávajú, ale vzniká situácia, keď u oboch pohlaví zostáva vyšší podiel slobodných u Rómov.

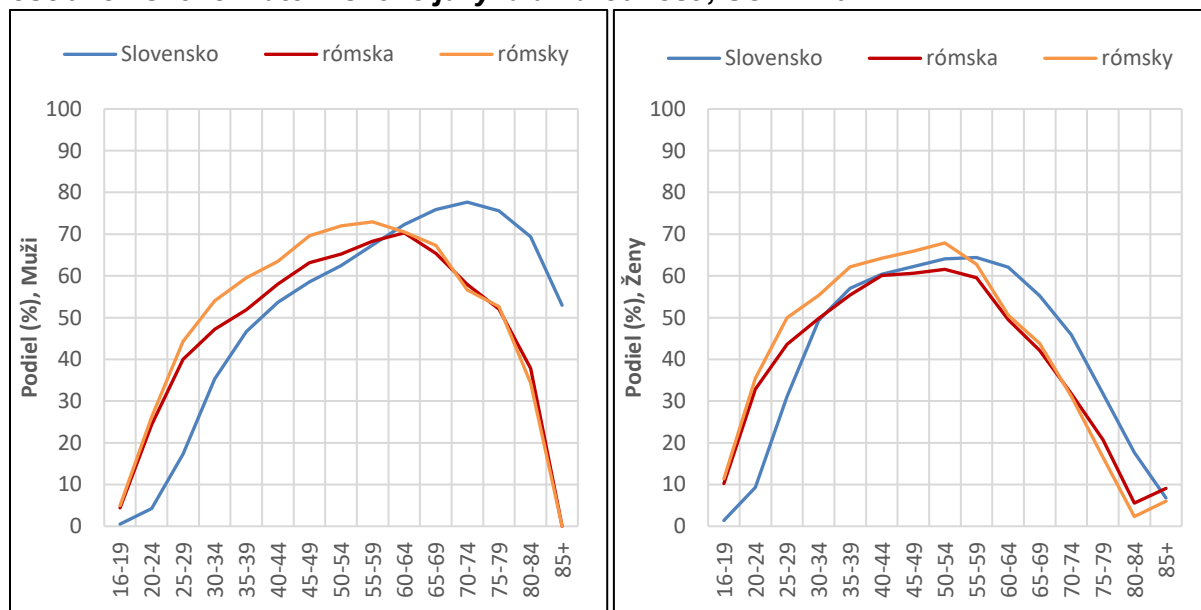
Z uvedeného je zrejmé, že v rómskej populácii podľa výsledkov SODB 2021 je naďalej prítomný skorší začiatok manželských dráh, no súčasne však aspoň raz život v manželskom zväzku pred dovŕšením 50. roku života zažije celkovo menší podiel mužov a žien, ako je tomu v celej populácii Slovenska. U mužov rómskej národnosti vo veku 50 – 59 rokov ide o približne 11 – 23 % a u žien o 14 – 20 %. V prípade osôb rómskeho materinského jazyka sa podiel slobodných v prvej dekáde poreprodukčného obdobia pohyboval v mužskej časti populácie na úrovni 15 – 20 % a v ženskej išlo o 12 – 18 %. V celej populácii Slovenska to pritom podľa výsledkov sčítania obyvateľov 2021 bolo 13 – 17 % u mužov a 8 – 10 % u žien.

Obr. 5 a 6: Podiel slobodných mužov a žien podľa veku v populácii Slovenska, osôb rómskeho materinského jazyka a národnosti, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Obr. 7 a 8: Podiel ženatých mužov a vydatých žien podľa veku v populácii Slovenska, osôb rómskeho materinského jazyka a národnosti, SODB 2021

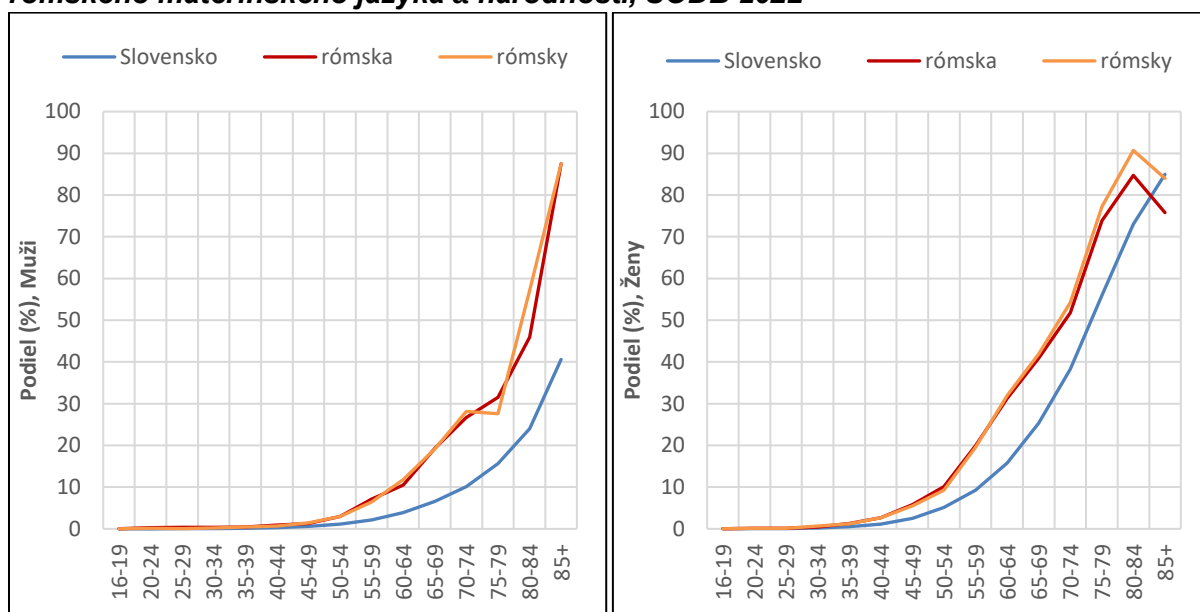

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Skorší vstup do manželstva sa následne odzrkadľuje aj na vyššom zastúpení osôb v manželstve v porovnaní s celou populáciou Slovenska. Aj v tomto prípade na konci a tesne po skončení reprodukčného obdobia dochádza k zahladeniu týchto diferencií a postupne prevahu osoby v manželskom zväzku nachádzame v celej populácii Slovenska, resp. u osôb nerómskej národnosti a materinského jazyka. Tento jav je obzvlášť významný u žien. Príčiny je predovšetkým potrebné hľadať v častejšom

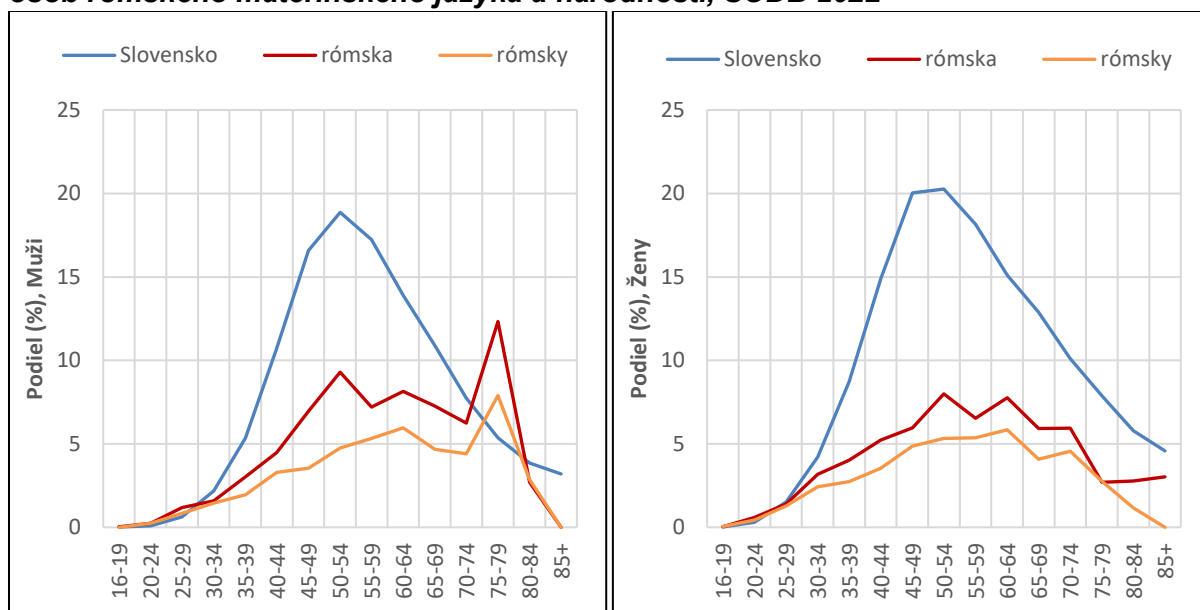
zastúpení ovdovených a to práve u žien. U mužov sú rozdiely medzi rómskou a populáciou Slovenska menšie, čo je spojené najmä s nižšou nadúmrtnosťou rómskych mužov (Šprocha 2014). Skoršie ovdovenie a najmä vyššie riziko zániku manželstva smrťou jedného z manželov sa tak v rómskej populácii môže významným spôsobom podieľať na formovaní neúplných rodinných domácností a domácností jednotlivcov.

Obr. 9 a 10: Podiel ovdovených mužov a žien podľa veku v populácii Slovenska, osôb rómskeho materinského jazyka a národnosti, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Obr. 11 a 12: Podiel rozvedených mužov a žien podľa veku v populácii Slovenska, osôb rómskeho materinského jazyka a národnosti, SODB 2021

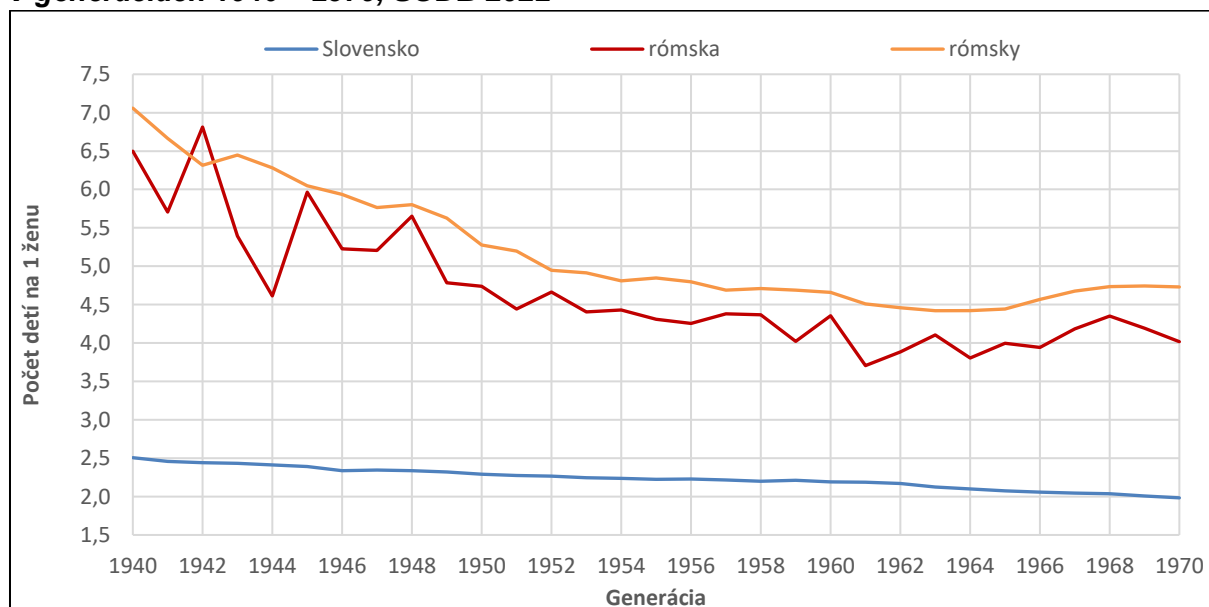

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Bez ohľadu na vymedzenie rómskej populácie údaje z SODB 2021 potvrdzujú, že vo všetkých vekových skupinách bolo zastúpenie rozvedených významne nižšie ako v celej populácii Slovenska. Vo všeobecnosti pritom aj u Rómov nachádzame jav, že vyššie zastúpenie rozvedených je vzhľadom na nižšie šance na opakovaný vydaj u žien. Nižšie riziko rozvodu, na ktoré tieto zistenia nepriamo poukazujú, tak môže byť jedným z diferenčných faktorov, ktorými sa rómska populácia odlišuje od nerómskej z hľadiska formovania neúplných (po rozvode vznikajúcich) domácností rodiča s dieťaťom (deťmi).

Aj v spojitosti s procesom plodnosti výsledky SODB 2021 potvrdili viaceré zistenia predchádzajúcich analýz (Šprocha 2014, Šprocha 2017, Vaňo a Haviarová 2002, Vaňo a Mészáros 2004). Predovšetkým je to pretrvávajúca výrazne vyššia konečná plodnosť, aj napriek určitému medzigeneračnému poklesu. Kým napríklad ženy rómskej národnosti narodené na začiatku 40. rokov minulého storočia mali v priemere viac ako 6 detí, v generáciách zo 60. rokov to boli približne 4 deti. Pre porovnanie však dopĺňame, že priemer v celej populácii Slovenska sa pohyboval tesne nad hranicou 2 detí. Predmetné výrazné rozdiely v realizovanej plodnosti sú pritom výsledkom odlišného nastavenia reprodukčného správania, a to z hľadiska časovania i intenzity rodenia samotných detí podľa biologického poradia. Potvrdzujú to aj niektoré základné zistenia diferenčnej analýzy plodnosti žien podľa národnosti a materinského jazyka.

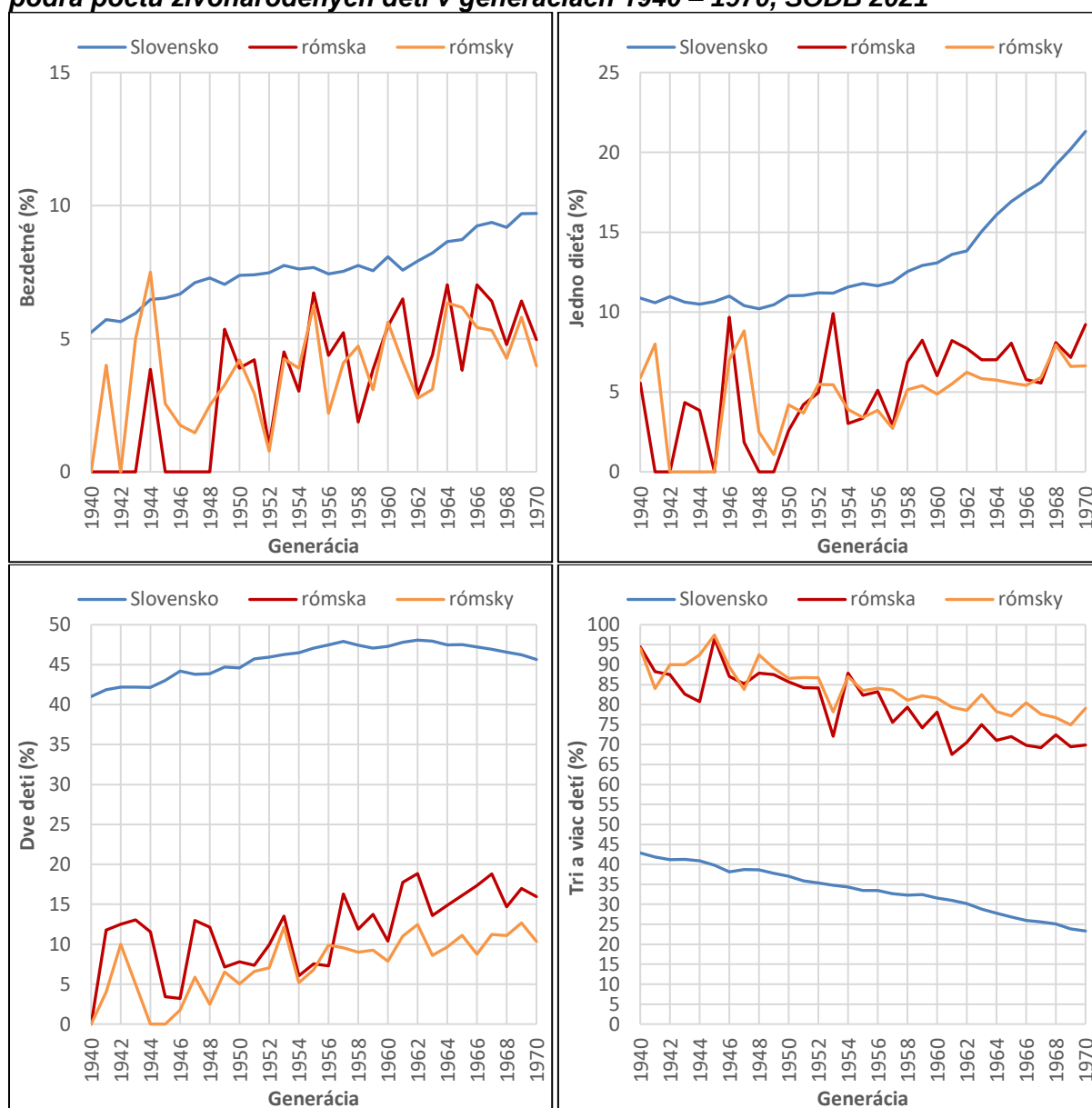
Obr. 13: Konečná plodnosť žien Slovenska, rómskej národnosti a materinského jazyka v generáciách 1940 – 1970, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Predovšetkým sa ukazuje, že ženy rómskej národnosti a materinského jazyka sa vyznačujú podpriemernou (aj keď mierne rastúcou) konečnou bezdetnosťou. Súčasne s tým je však v tejto skupine významne menej častý (v porovnaní s celou populáciou Slovenska) aj model rodiny len s jedným a dvomi deťmi. Naopak hlavným faktorom celkovo vyššej plodnosti je oveľa častejšie rodenie detí tretieho a vyššieho biologického poradia (obr. 14 – 17). Aj napriek identifikovanému medzigeneračnému poklesu naďalej tieto skupiny žien majú v populácii osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka výraznú prevahu.

Obr. 14 – 17: Štruktúra žien Slovenska, rómskej národnosti a materinského jazyka podľa počtu živonarodených detí v generáciách 1940 – 1970, SODB 2021

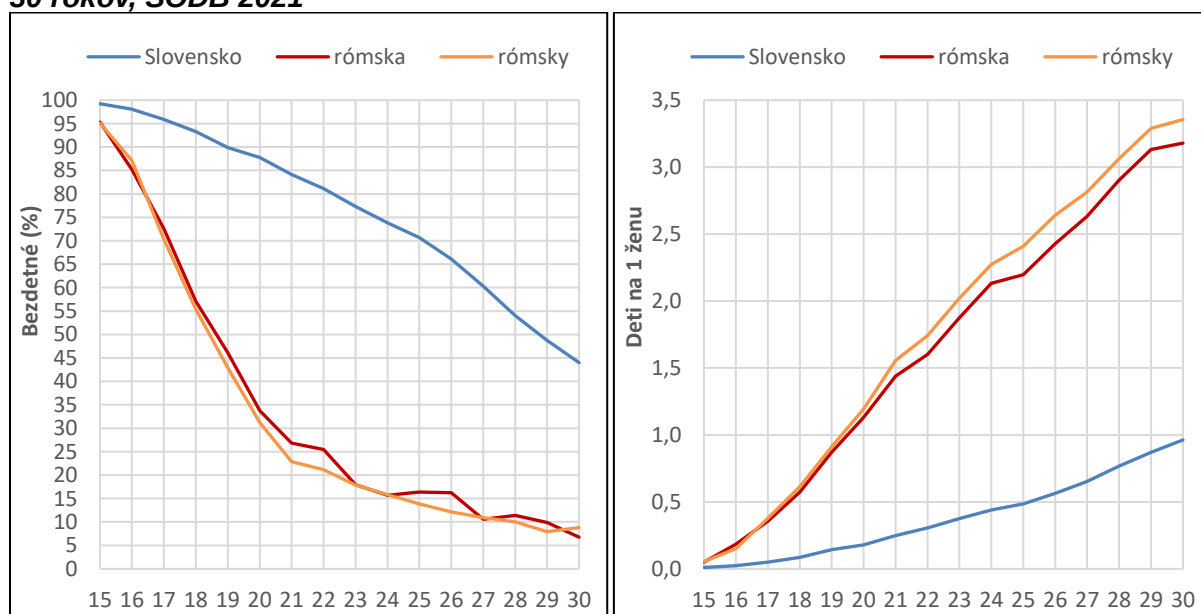

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Ako už bolo naznačené, ďalším dôležitým znakom procesu plodnosti je výrazne skorší začiatok reprodukčných dráh rómskych žien. Potvrdili to aj údaje z SODB 2021. Nepriamo to môžeme vidieť na zastúpení bezdetných osôb podľa veku (obr. 18). Kým u žien v celej populácii Slovenska bolo vo veku 30 rokov ešte bezdetných takmer 44 % z nich, u žien rómskej národnosti resp. rómskeho materinského jazyka to bola len približne desatina. Zaujímavou z tohto hľadiska je tiež informácia o veku, kedy viac ako polovica žien sa stala už aspoň raz matkou. V prípade žien rómskej národnosti a materinského jazyka je to už v veku 19. rokov, kým v celej populácii Slovenska k tomuto javu dochádza až po dovŕšení 29. roku života.

Okrem skoršieho začiatku reprodukčných dráh je však zrejmé, že v tomto mladom veku sa rodia nielen prvé deti, ale ženy rómskej národnosti a materinského jazyka sa stávajú matkami opakovane. Výsledkom je tak vznik pomerne výrazných diferencií v priemernom počte živonarodených detí už v prvej polovici reprodukčného veku (obr. 19)

Obr. 18 a 19: Podiel bezdetných žien a priemerný počet živonarodených detí na jednu ženu na Slovensku, rómskej národnosti, rómskeho materinského jazyka vo veku 15 – 30 rokov, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Podobne ako v prípade manželských štartov, aj v prípade časovania prvých detí sa môžeme oprieť o výsledky SODB 2021 a konkrétne zastúpenie bezdetných žien podľa veku, národnosti resp. materinského jazyka. Konštrukcia indikátora SMAFB (*singulate mean age at first birth*) prezentuje priemerný počet človeko-rokov, ktoré

osoba prežije od narodenia po prvé dieťa. V priemere žena rómskej národnosti a rovnako aj materinského jazyka zostala bezdetná len do niečo viac ako 20. roku života, kým v celej populácii to bolo vo veku necelých 29 rokov.

Posledným aspektom, ktorý sa môže významným spôsobom odzrkadľovať na charaktere censových domácností spojených so špecifickým reprodukčným a rodinným správaním osôb rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku je legitimita narodených detí. Vo všeobecnosti všetky dostupné analýzy (Šprocha 2014, Vaňo a Mészáros 2004) potvrdzujú ďaleko častejší výskyt detí narodených mimo manželský zväzok, ako je tomu v prípade celej populácie Slovenska, či nerómskej populácie. Z dostupných informácií sa ukazuje, že deti narodené nevydatým ženám majú v rómskej populácii výraznú prevahu.

3. Základné charakteristiky censových domácností

Niektoré staršie výskumy (napr. Šprocha 2014, Šprocha a Ďurček 2017) potvrdili, že odlišné reprodukčné správanie a s ním spojené rozdiely vo vekovej štruktúre a zložení podľa rodinného stavu sa dlhodobo prejavujú aj v špecifickej štruktúre censových domácností osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti, resp. osôb ktoré pri sčítaniach ľudu 1970 a 1980 boli sčítacím komisárom identifikované ako cigánske obyvateľstvo.¹ Hlavným spoločným rysom tejto diferencie bolo, že v porovnaní s celou populáciou Slovenska sa rómske censové domácnosti vyznačujú vyšším zastúpením úplných a neúplných rodinných censových domácností na úkor domácností jednotlivcov. Okrem toho v dôsledku vyššej plodnosti, mladšej vekovej štruktúre a častejšiemu viacgeneračnému súžitiu boli rómske censové domácnosti početnejšie a v prípade rodinných domácností sa vyznačovali väčším počtom detí do 15 rokov a tiež závislých detí.² Uvedené zistenia do značnej miery potvrdzujú aj údaje z SODB 2021 pre osoby rómskej národnosti a materinského jazyka.

Ak sa pozrieme na tab. 1, môžeme vidieť, že z celkového počtu osôb, ktoré sa prihlásili v poslednom sčítaní na Slovensku k rómskej národnosti až 55 % žilo v úplných rodinných domácnostiach (censové domácnosti manželského páru a kohabitácie spolu). Ďalších necelých 27 % bolo identifikovaných v neúplných rodinách a len 15 % osôb rómskej národnosti žilo v nerodinných domácnostiach. Veľmi podobnú štruktúru nachádzame aj u osôb deklarujúcich v SODB 2021 rómsky materinský jazyk. Približne 57 % z nich žilo v čase sčítania v úplných rodinných domácnostiach. Niečo menej ako 27 % sú osoby v neúplných rodinách a niečo viac ako 13 % pripadá na osoby v nerodinných domácnostiach.

V porovnaní s nerómskou populáciou na Slovensku vymedzenou deklaráciou inej ako rómskej národnosti alebo iného ako rómskeho materinského jazyka sa potvrdzuje predovšetkým jednak častejšia prítomnosť neúplných rodín (necelých 16 % a naopak menej častá prítomnosť nerodinných domácností (takmer 19 %).

¹ Táto identifikácia prebiehala na základe vopred dohodnutých fyziognomických znakov, spôsobu života a bývania, pričom boli využité aj zoznamy cigánskych osôb poberajúcich nejakú formy sociálnej pomoci zostavované národnými výbormi.

² Metodika vyčleňovania rodinných domácností s deťmi nebola v sčítaniach 1970, 1980 a 2001 jednotná. Kým pri sčítaniach 1970 a 1980 sa triedili zvlášť censové domácnosti s deťmi a bez detí do 15 rokov, v roku 1991 a 2001 sa použila klasifikácia tzv. závislých detí, za ktoré sa považovali deti bez vlastného príjmu až do veku 25 rokov (vrátane).

Tab. 1: Štruktúra osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka a osôb s inou ako rómskou národnosťou alebo materinským jazykom na Slovensku podľa typu cenzonej domácnosti, v ktorej v čase SODB 2021 žili

Typ cenzonej domácnosti	Osoby (%)			
	rómskej národnosti	rómskeho materinského jazyka	inej ako rómskej národnosti	inéno ako rómskeho materinského jazyka
Manželské páry	40,2	44,0	56,9	57,1
Kohabitujuce páry	14,7	13,2	7,8	7,8
Neúplné rodiny	26,8	26,6	15,8	15,7
Nerodinné domácnosti	15,2	13,1	18,9	18,8
Nezistený	3,2	3,1	0,6	0,6

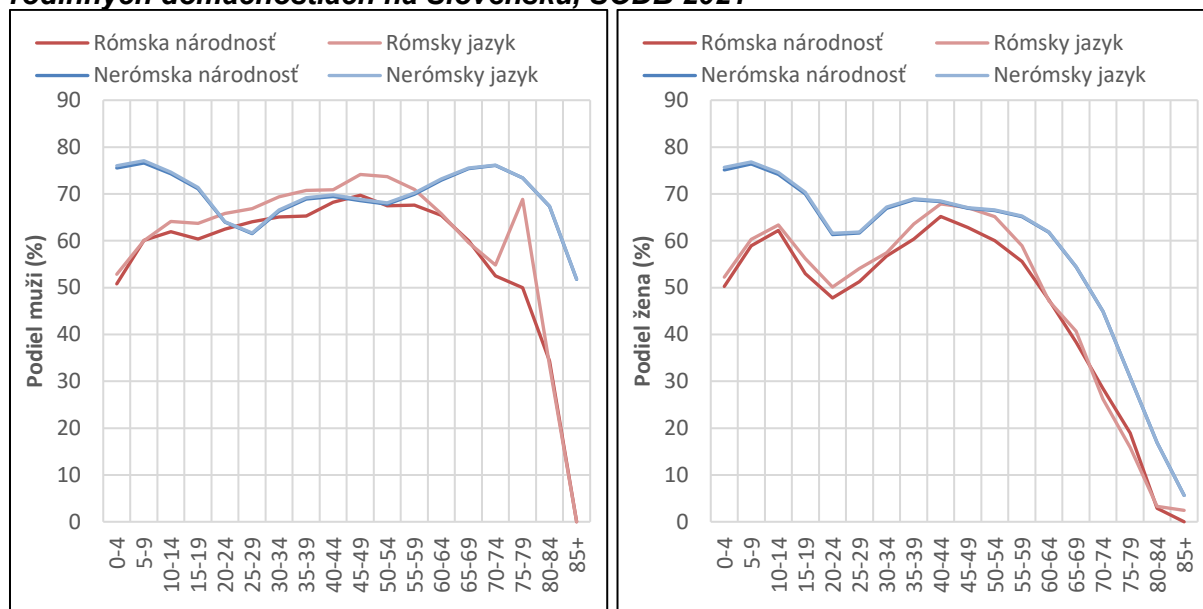
Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Keďže v štruktúre cenzonej domácností každej generácie dochádza počas jednotlivých fáz životného cyklu k neustálym zmenám a presunom medzi jednotlivými typmi. Zloženie cenzonej domácností je dynamickou veličinou, ktorá sa výrazne mení s vekom a v závislosti od charakteru hlavných demografických procesov podieľajúcich sa na formovaní a rozpade jednotlivých typov cenzonej domácností. Navyše vzhľadom na existujúce odlišnosti vo vekovej štruktúre, časovaní a intenzite demografických procesov spojených s rodinným správaním je pri vysvetľovaní rozdielov v zložení cenzonej domácností osôb rómskej a nerómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku potrebné rešpektovať aj túto skutočnosť. Preto pri ďalšej základnej analýze štruktúry cenzonej domácností sa pozrieme aj detailnejšie na vek osôb v nich žijúcich.

Už v najmladších vekových skupinách môžeme identifikovať určité diferencie medzi osobami rómskej a nerómskej národnosti a rómskeho a nerómskeho materinského jazyka z pohľadu zastúpenia úplných rodinných cenzonej domácností (obr. 20 a 21). Hlavným znakom je predovšetkým nižší podiel osôb v rómskej populácii v nich žijúcich. Tento jav môžeme vidieť u oboch pohlaví, no v prípade žien pretrvávajú aj takmer celé reprodukčné obdobie. Do značnej miery to súvisí so skutočnosťou, že u mužov a najmä žien rómskej národnosti alebo materinského jazyka sú častejšími neúplné rodinné domácnosti (obr. 22 a 23). Rovnako v staršom produktívnom a seniorskom veku podiel osôb rómskej národnosti a materinského jazyka žijúcich v úplných rodinách rýchlejšie klesá v porovnaní s nerómskou populáciou (obr. 20 a 21). Aj v tomto prípade časť z rozdielu je možné vysvetliť častejšou prítomnosťou

neúplných rodín, ale čiastočne aj domácností jednotlivcov u mužov a ostatných nerodinných domácností (obr. 24 a 25).

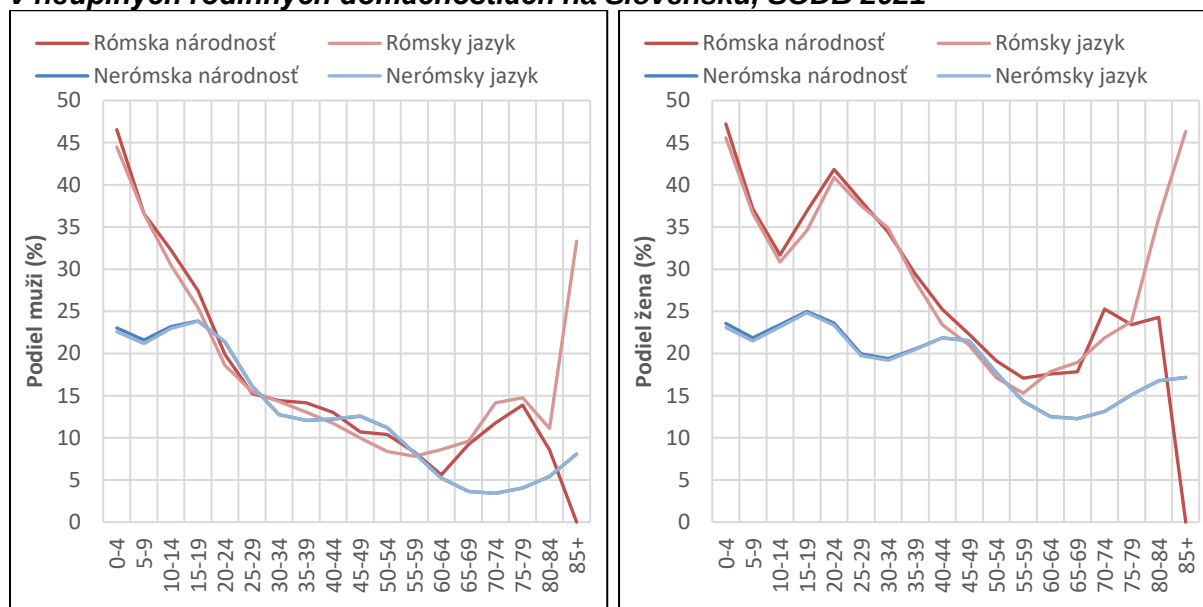
Obr. 20 a 21: Podiel mužov a žien rómskej národnosti a materinského jazyka a inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka podľa vekových skupín žijúcich v úplných rodinných domácnostiach na Slovensku, SODB 2021

Pozn.: štruktúra v najstarších vekových skupinách môže byť ovplyvnená nízkou početnosťou osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka
Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Neúplné rodiny môžeme u osôb rómskej národnosti a materinského jazyka identifikovať najmä v najmladších vekoch a u žien aj na začiatku reprodukčného obdobia. Tento aspekt môžeme dať do súvisu s častejším rodením detí mimo manželský zväzok, pričom pravdepodobne s rastúcim vekom a počtom detí následne dochádza ku sformovaniu párového súžitia v podobe kohabitácie a najmä manželského zväzku. Zaujímavosťou pritom je, že u mužov rozdiely medzi rómskou a nerómskou populáciou sú v podstate v celom reprodukčnom a produktívnom veku minimálne, kým u žien k tomu dochádza až na konci a po skončení reprodukčného veku. Dá sa preto predpokladať, že nie všetky neúplné rodiny postupne prechádzajú do formy úplných rodín sformovaných manželstvom alebo deklarovanými kohabitáciami. Navyše je potrebné tiež dodať, že čiastočne k tomu prispieva aj proces legislatívneho rozpadu manželských zväzkov, aj keď tento je u osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka vzhľadom na výrazne nižšie zastúpenie rozvedených (v porovnaní s nerómskou populáciou) pravdepodobne menej častým javom.

Obr. 22 a 23: Podiel mužov a žien rómskej národnosti a materinského jazyka a inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka podľa vekových skupín žijúcich v neúplných rodinných domácnostiach na Slovensku, SODB 2021

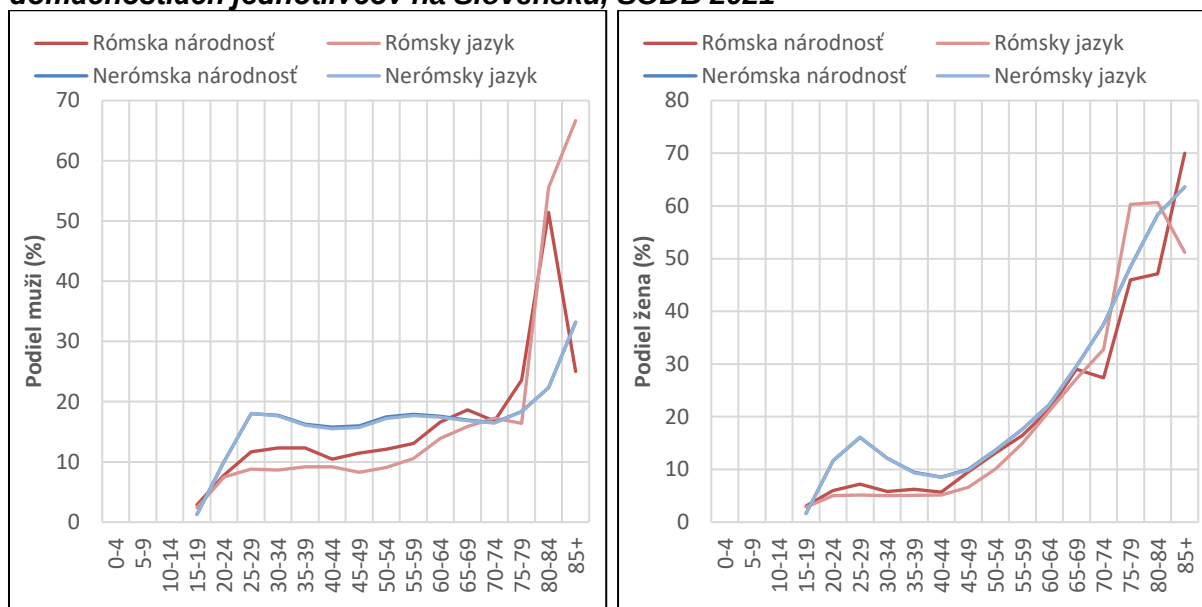

Pozn.: štruktúra v najstarších vekových skupinách môže byť ovplyvnená nízkou početnosťou osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka
Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Domácnosti jednotlivcov častejšie vznikajú u osôb inej ako rómskej národnosti alebo materinského jazyka. Predovšetkým u mužov môžeme vidieť, že tento typ nerodinných domácností má vyššie zastúpenie v podstate až do konca produktívneho obdobia. U žien je prevaha domácností jednotlivcom v nerómskej populácii predovšetkým doménou reprodukčného veku. V starších vekových skupinách sa rómska a nerómska populácia významnejšie od seba neodlišujú. Príčinou bude pravdepodobne rýchlejšie zhoršovanie úmrtnostných pomerov u osôb rómskej národnosti a materinského jazyka vďaka čomu sa podiely jednotlivcov vyrovnávajú. Navyše v seniorskom veku dokonca môžeme u mužov identifikovať miernu prevahu. Vzhľadom na nižšiu početnosť v týchto vekových skupinách však nie je možné predmetné zistenia preceňovať.

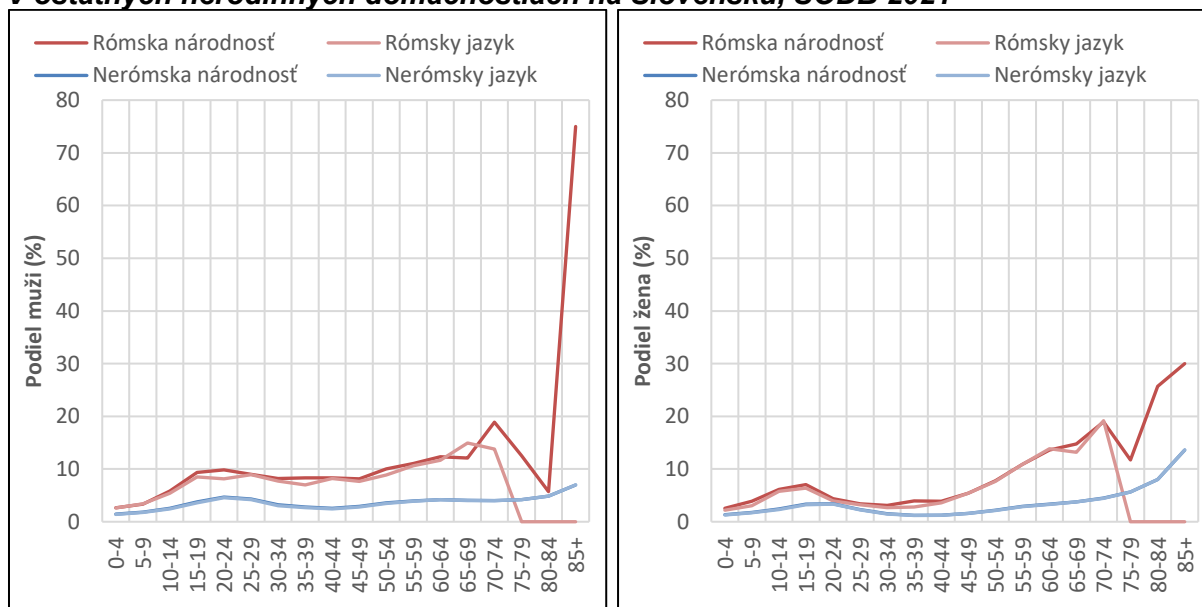
Ešte väčšiemu rozšíreniu domácností jednotlivcov v rómskej populácii môžu do určitej miery najmä v staršom veku brániť pomerne časté iné typy nerodinných domácností. Ide napríklad o súžitie starých rodičov s deťmi, súrodencov, či iných príbuzných. Ako je zrejmé z obr. 26 a 27, tieto špecifické typy domácností sú v podstate u oboch pohlaví a v celom vekovom spektre častejším javom práve u osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka.

Obr. 24 a 25: Podiel mužov a žien rómskej národnosti a materinského jazyka a inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka podľa vekových skupín žijúcich domácnostiach jednotlivcov na Slovensku, SODB 2021

Pozn.: štruktúra v najstarších vekových skupinách môže byť ovplyvnená nízkou početnosťou osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka
Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Obr. 26 a 27: Podiel mužov a žien rómskej národnosti a materinského jazyka a inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka podľa vekových skupín žijúcich v ostatných nerodinných domácnostiach na Slovensku, SODB 2021

Pozn.: štruktúra v najstarších vekových skupinách môže byť ovplyvnená nízkou početnosťou osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka
Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

4. Rodinné cenzové domácnosti

Rozdelenie osôb žijúcich v rodinných domácnostiach podľa príbuzenského vzťahu nám umožňuje analyzovať zvlášť charakter domácností, v ktorých žili rodičia (manželský pár, kohabitanti alebo matka/otec v neúplnej rodinnej domácnosti) a typ rodinných domácností, v ktorých v čase sčítania žili deti. Tie sú ďalej rozdelené podľa veku (do 25 rokov a 25 rokov a viac) a závislosti (závislé a nezávislé)

4.1 Rodinné domácnosti z pohľadu rodičov

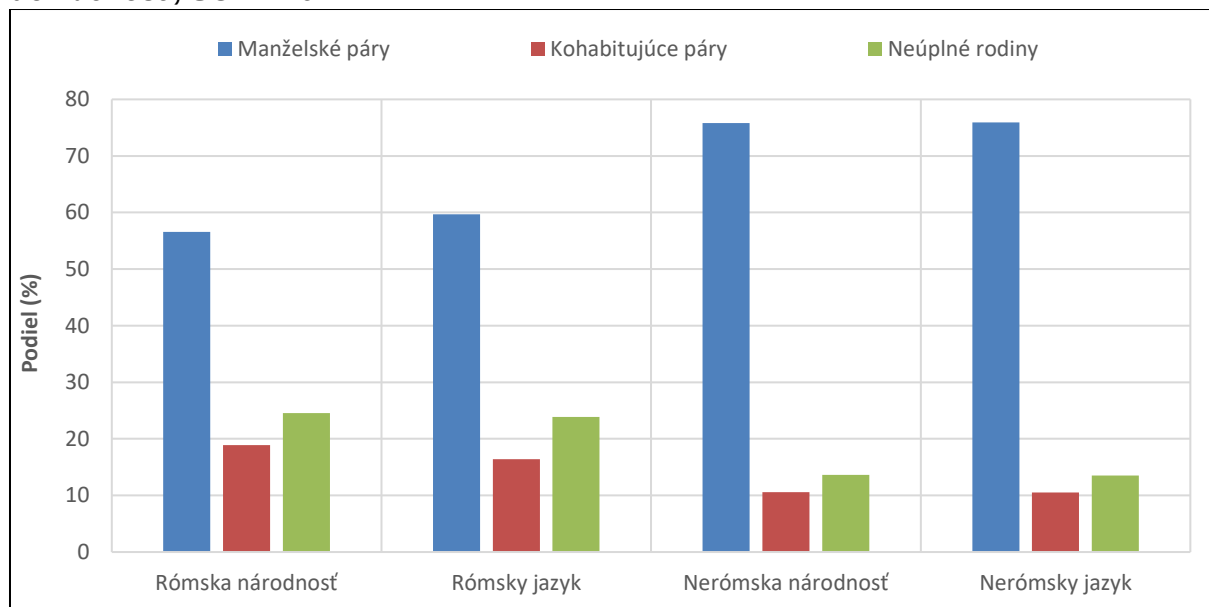
Výsledky SODB 2021 ukázali, že bez ohľadu na rómsku alebo nerómsku národnosť, či materinský jazyk dominujúcim typom cenzovej domácnosti osôb v pozícii rodiča sú cenzové domácnosti manželských párov (obr. 28). Súčasne je však tiež zrejmé, že medzi obomi analyzovanými skupinami existovali aj pomerne výrazné rozdiely v ich zastúpení, ako aj zastúpení ďalších typov cenzových domácností. Predovšetkým sa ukazuje, že v prípade rodičov rómskej národnosti alebo materinského jazyka cenzové domácnosti manželských párov dosahujú signifikantne nižšie zastúpenie (57 – 60 %), kým u nerómskych rodičov títo žili až v troch štvrtinách prípadov v domácnostiach manželských párov.

Naopak v prípade rodičov rómskej národnosti a materinského jazyka zisťujeme, že tieto osoby častejšie žili v neúplných rodinách (24 – 25 %) a tiež častejšie vytvárali domácnosti kohabitujúcich dvojíc (16 – 19 %). Pre porovnanie doplníme, že v prípade rodičov nerómskej národnosti a nerómskeho materinského jazyka sa zastúpenie neúplných rodín pohybovalo na úrovni 13 – 14 % a kohabitujúce páry tvorilo necelých 11 % rodičov.

Zaujímavým je tiež zistenie pomerne významných diferencií v zložení cenzových domácností, v ktorých žijú rodičia podľa ich pohlavia. Aj keď platí, že bez ohľadu na národnosť a materinský jazyk, častejšie neúplné rodiny nachádzame u žien, v rómskej populácii bez ohľadu na spôsob jej vymedzenia je tento efekt ešte o niečo výraznejší (obr. 29). Z výsledkov SODB 2021 je tak zrejmé, že až 35 – 36 % žien rómskej národnosti resp. materinského jazyka v pozícii rodiča sú osamelé matky, kým v nerómskej populácii ide o niečo viac ako 21 % žien. V oboch skupinách je tiež zrejmé, že otcovia o niečo častejšie ako matky vyhľadávajú neformálne kohabitácie.

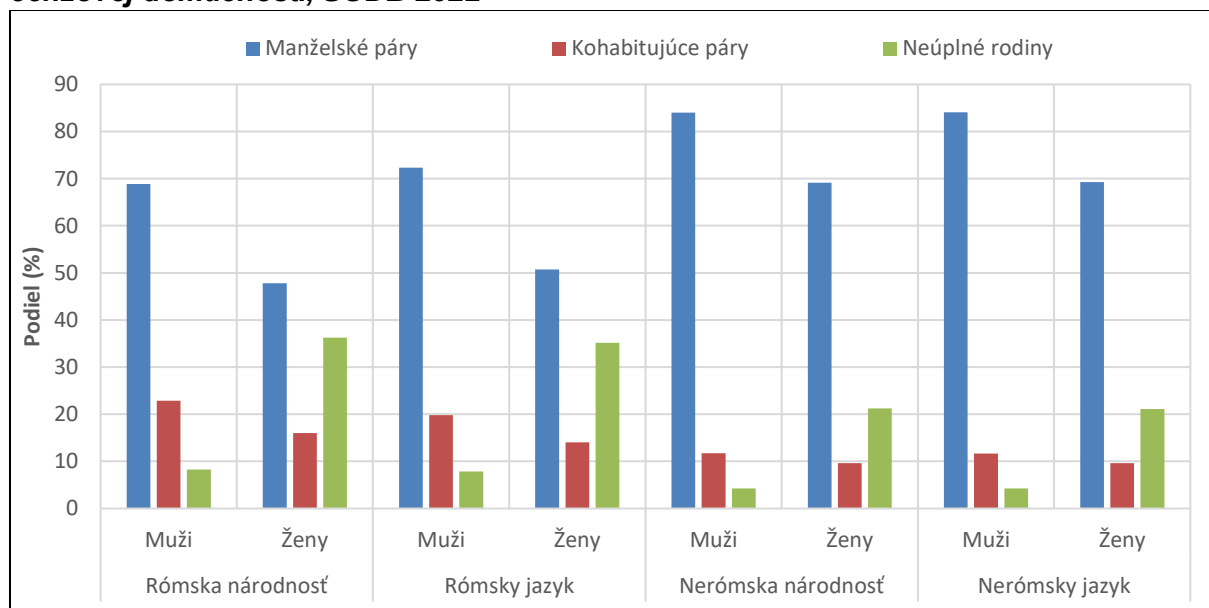
Aj v tomto prípade platí, že v rómskej populácii majú tieto osoby vyššie zastúpenie (20 – 23 %), kým v nerómskej dosahujú necelých 11 % (obr. 29).

Obr. 28: Štruktúra rodičov rómskej národnosti a materinského jazyka a rodičov inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku podľa typu cenzonej domácnosti, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Obr. 29: Štruktúra rodičov rómskej národnosti a materinského jazyka a rodičov inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku podľa pohlavia a typu cenzonej domácnosti, SODB 2021

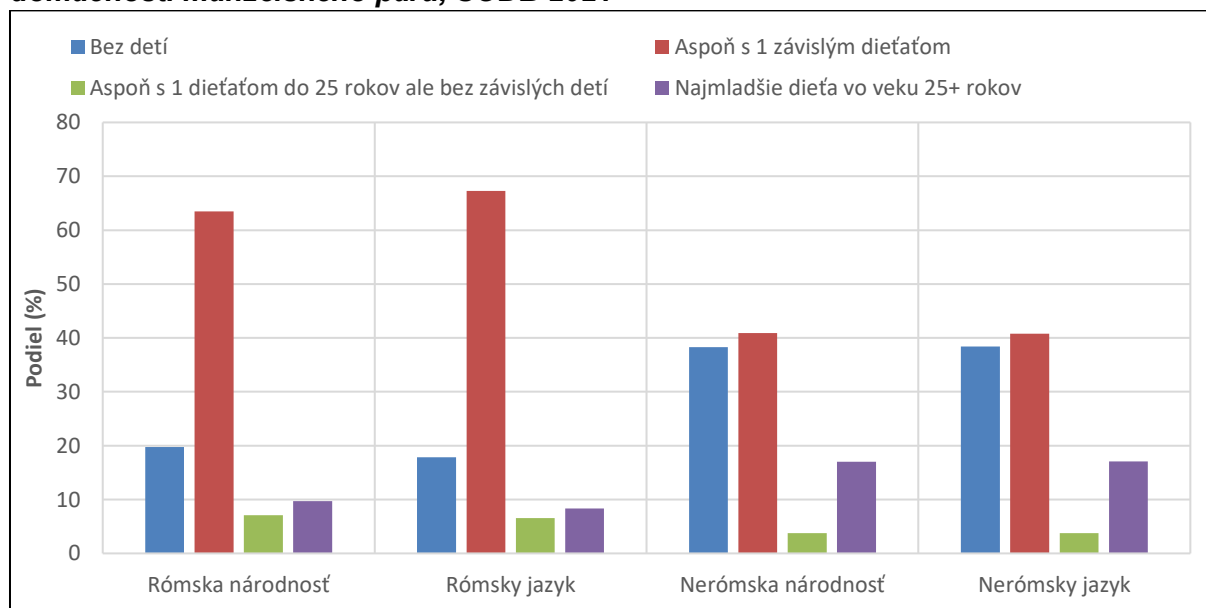

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

4.1.1 Cenzové domácnosti manželských párov

V rámci cenzových domácností manželských párov sú medzi osobami rómskej národnosti a materinského jazyka jednoznačne najčastejšie zastúpené manželské domácnosti s aspoň jedným závislým dieťaťom. V prípade rodičov rómskej národnosti ide o takmer 64 % a u osôb deklarujúcich rómsky materinský jazyk to bolo podľa výsledkov SODB 2021 dokonca viac ako 67 %. Aj to svedčí o tom, akú významnú úlohu zohráva vyššia plodnosť, celkovo mladšia veková štruktúra, ako aj skorší začiatok manželského súžitia v tejto skupine osôb na Slovensku z hľadiska formovania a samotnej štruktúry cenzových domácností. Pre porovnanie dopĺňame, že medzi rodičmi inej ako rómskej národnosti alebo iného ako rómskeho materinského jazyka tento typ cenzovej domácnosti ani zďaleka nemá takú prevahu a tvorí len približne necelých 41 % medzi rodičmi žijúcimi v domácnostiach manželských párov.

Obr. 30: Štruktúra rodičov rómskej národnosti a materinského jazyka a rodičov inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku podľa typu cenzovej domácnosti manželského páru, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

S výrazným odstupom druhým najčastejším typom cenzových domácností v rámci manželských párov rodičov rómskej národnosti alebo materinského jazyka sú domácnosti bez detí. Podľa SODB 2021 žila v nich len necelá pätina (národnosť) respektíve menej ako 18 % rodičov identifikovaných v domácnostiach manželských párov. V prípade nerómskej populácie je však ich zastúpenie diametrálne odlišné,

keďže dosahujú len o niečo nižší podiel (niečo viac ako 38 %) ako manželské páry s aspoň jedným závislým dieťaťom.

Rozdiely medzi rómskou a nerómskou populáciou na Slovensku môžeme identifikovať aj v zotrvávaní starších a najmä dospelých detí žijúcich so svojimi rodičmi. Ako je zrejmé z obr. 30 predovšetkým v prípade cenзовých domácností manželských párov s najmladším dieťaťom vo veku 25 a viac rokov existujú medzi sledovanými skupinami pomerne významné diferencie. V nerómskej populácii tento typ domácností tvorí medzi domácnosťami manželských párov približne 17 %, kým rodičia rómskej národnosti a materinského jazyka vytvárali tieto domácnosti v ďaleko menšej miere (menej ako desatina).

Posledným subtypom cenзовých domácností manželského páru sú domácnosti, kde rodičia žijú s aspoň jedným dieťaťom vo veku do 25 rokov, ale toto dieťa prípadne deti už nespĺňajú kritérium závislosti. Ako je zrejmé z obr. 30, v každej z analyzovaných populačných skupín podľa národnosti či materinského jazyka predmetný subtyp zohrával marginálnu úlohu. O niečo častejší bol v prípade rómskej populácie, no rozdiely v porovnaní s nerómskou boli minimálne.

4.1.2 Cenзовé domácnosti kohabitujúcich párov

Kohabitácie alebo tiež faktické manželstvá predstavujú špecifický typ úplných rodinných cenзовých domácností. Ide o spolužitie dvoch nezosobášených partnerov, ktorí túto skutočnosť v sčítaní deklarovali. Preto výsledky sčítania môžu podchytiť len časť kohabitujúcich dvojíc a nemôžu reflektovať celú škálu rôznych spôsobov párového života bez uzavretia manželstva.³ Staršie analýzy kohabitácií na Slovensku a v bývalom Československu (napr. Možný 1987, Možný a Rabušic 1992, Rychtaříková 1994, Mládek 2003, Černá 2005, Džambazovič a Šprocha 2017) dlhodobo reflektovali, že špecifickým rysom kohabitantov bolo ich nižšie vzdelanie a príslušnosť k rómskej národnosti (Mládek 2003, Mládek a Širočková 2004, Džambazovič a Šprocha 2017). Medzi kohabitujúcimi tiež dominovali najmä osoby so skúsenosťou s manželským životom (rozvedení a v menšej miere ovdovení), ktorí nechceli alebo váhali s ďalším vstupom do manželstva (Bartoňová 1984,

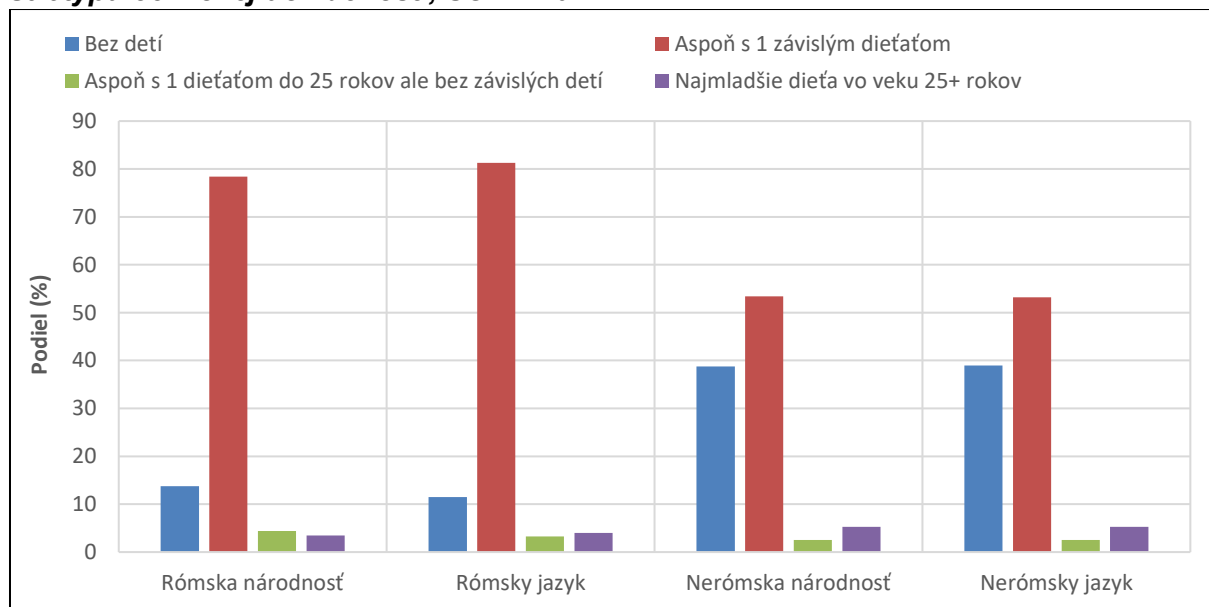
³ Do skupiny faktických manželstiev sa nepočítajú prípady, kedy partneri spolu žijú v jednom byte, ale jeden z nich mal iné trvalé bydlisko. Logicky sa sem nedostanú ani zväzky osôb, ktoré síce formálne žijú v partnerskom zväzku, ale každý z nich má svoju vlastnú domácnosť (tzv. oddelené súžitie alebo Living Apart Together, LAT).

Rychtaříková 1994, Mládek a Širočková 2004, Pilinská et al. 2005). Išlo o tzv. postmanželské kohabitácie. Vývoj v posledných dvoch až troch desaťročiach však ukazuje, že do popredia sa v čoraz väčšej miere dostávajú aj kohabitácie mladých slobodných ľudí, ktorí nielen testujú svoj vzťah v podobe predmanželských kohabitácií, ale tiež čoraz častejšie v nich vychovávajú aj svoje deti (Mládek a Širočková 2004, Pilinská et al. 2005, Šprocha et al. 2014).

Ako bolo spomenuté vyššie, podľa výsledkov SODB 2021 cenzové domácnosti kohabitujuúcich dvojíc sú u osôb rómskej národnosti a materinského jazyka signifikantne častejšie, ako u osôb inej národnosti a jazyka na Slovensku. Podrobnejšia analýza ich vnútornej štruktúry však napovedá, že sa odlišujú nielen svojou početnosťou.

Z obr. 31 je predovšetkým zrejmé, že dominantným typom cenzovej domácnosti medzi kohabitujuúcimi párami sú v prípade osôb rómskej národnosti, ako aj materinského jazyka kohabitácie páru s aspoň jedným závislým dieťaťom. V závislosti od spôsobu vymedzenia rómskej populácie tvoria viac ako 78 % resp. 80 % zo všetkých identifikovaných kohabitujuúcich dvojíc.

Obr. 31: Štruktúra kohabitujuúcich párov rómskej národnosti a materinského jazyka a rodičov inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku podľa typu cenzovej domácnosti, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Aj v nerómskej populácii síce kohabitácie s aspoň jedným závislým dieťaťom majú prevahu, no tvoria len niečo viac ako polovicu zo sčítaných dvojíc. Na druhej strane v štruktúre kohabitujúcich majú u osôb nerómskej národnosti a materinského jazyka v porovnaní s rómskou populáciou výrazne vyššie zastúpenie kohabitujúce páry bez detí. Tie tvoria približne 39 % všetkých kohabitácií, kým v rómskej populácii to je len približne 11 – 14 % v závislosti od spôsobu vymedzenia (obr. 31). Zostávajúce dva subtypy kohabitujúcich párov (s aspoň 1 dieťaťom do 25 rokov ale bez závislých detí a domácnosti kohabitantov s najmladším dieťaťom vo veku 25 a viac rokov) zohrávajú marginálnu úlohu bez ohľadu na to, či ide o rómsku alebo nerómsku populáciu (obr. 31).

4.1.3 Neúplné rodiny z pohľadu rodičov

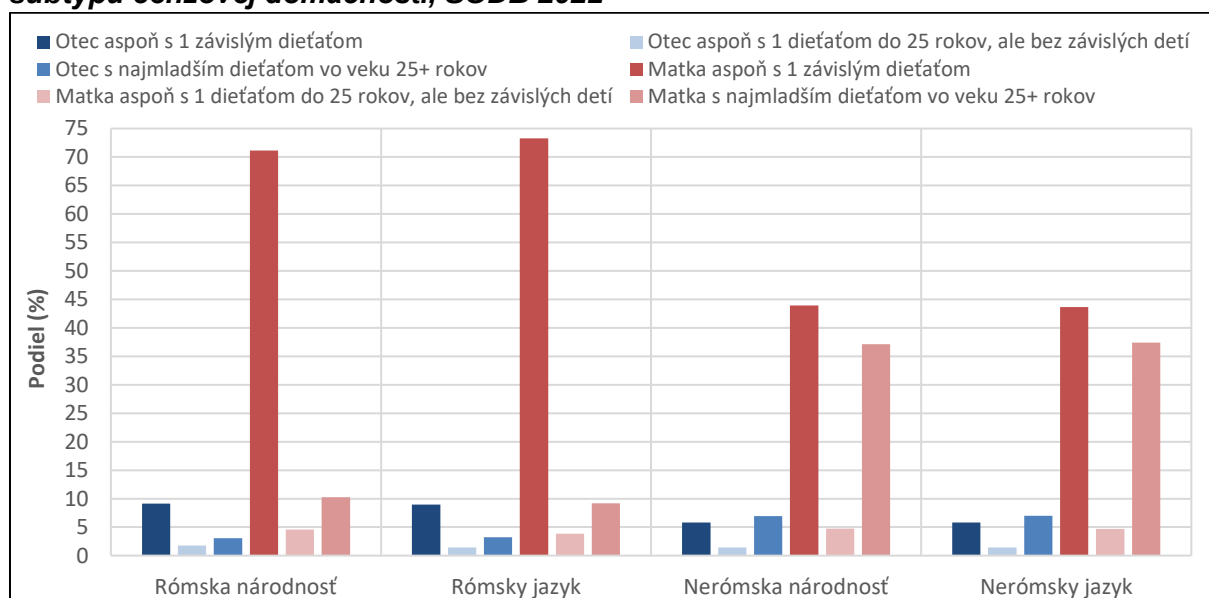
Výsledky SODB 2021 potvrdili, že vo všeobecnosti rodičia rómskej národnosti a materinského jazyka častejšie žijú v neúplných rodinách, ako je tomu u nerómskych rodičov. Rovnako sa potvrdilo, že častejšie tento typ domácností tvoria matky ako otcovia. Príčiny tohto javu je možné hľadať predovšetkým v častejšom rodení detí mimo manželský zväzok v rómskej populácii u osamelých matiek, nižšej stabilite kohabitácií, ktoré sú vo väčšej miere využívané u Rómov ako náhrada manželstva, ale aj v horších úmrtnostných pomeroch v strednom veku, čo zvyšuje riziko ovdovenia.

Z pohľadu vnútornej štruktúry rodičov žijúcich v neúplných rodinách môžeme jednoznačne u osôb rómskej národnosti i materinského jazyka identifikovať dominanciu neúplných rodín matiek s aspoň jedným závislým dieťaťom. Tieto podľa výsledkov SODB 2021 tvorili viac ako 71 % resp. 73 % zo všetkých neúplných rodín. U osôb nerómskej národnosti alebo materinského jazyka tento subtyp neúplných rodín predstavoval necelých 44 %. Na rozdiel od rómskej populácie tu dôležitú úlohu totižto zohrávali neúplné rodiny matiek s najmladším dieťaťom vo veku 25 a viac rokov. Nepriamo to naznačuje podobne ako u úplných rodinných domácností, že v nerómskej populácii pretrváva tendencia dlhšieho spolužitia detí so svojimi rodičmi resp. rodičom (a najmä matkou). V rómskej populácii takáto situácia v podstate nevzniká, resp. je prítomná len v necelých desiatine prípadov (obr. 32).

Starostlivosť a spolužitie s deťmi v jednej neúplnej rodine je v prevažnej miere bez ohľadu na národnosť a materinský jazyk doménou predovšetkým matiek. Podiel

neúplných rodín otcov s aspoň jedným závislým dieťaťom na celkovom počte neúplných rodín ani u osôb rómskej národnosti či materinského jazyka totižto nedosahuje ani desatinu (obr. 32). Ešte menej časté sú prípady, keď je neúplná rodina tvorená otcom s dieťaťom vo veku nad 25 rokov resp. nezávislým dieťaťom. Poukazuje to predovšetkým na stále rozšírený jav, že v prípade skončenia existencie manželstva alebo kohabitácie zostávajú v prevažnej miere deti žiť v domácnosti svojich matiek. Okrem toho porovnanie rómskej a nerómskej populácie tiež naznačuje, že prítomnosť dospelých a nezávislých detí v neúplných rodinách je menej častým javom vo všeobecnosti. To by mohlo súvisieť so spomínanou snahou o skoré rezidenčné osamostatnenie a najmä skorší začiatok párového spolužitia.

Obr. 32: Štruktúra neúplných rodín osôb rómskej národnosti a materinského jazyka a rodičov inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku podľa subtypu cenovej domácnosti, SODB 2021

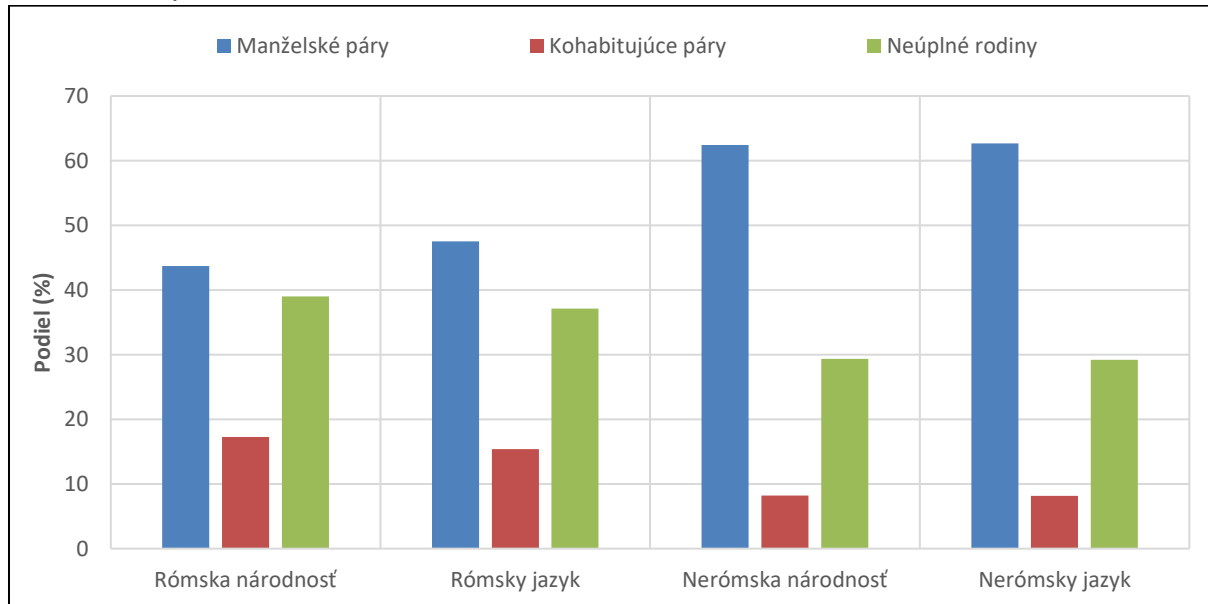
Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

4.2 Rodinné domácnosti z pohľadu detí

Pomerne významné diferencie medzi rodinnými domácnosťami, v ktorých žijú osoby rómskej a nerómskej národnosti ako aj rómskeho a nerómskeho materinského jazyka je podľa výsledkov SODB 2021 na Slovensku aj pri ich analýze z pohľadu detí. Na základe hlavnej typológie rodinných domácností, môžeme povedať, že v prípade oboch analyzovaných populácií majú síce prevahu domácnosti manželských párov, ale u detí rómskej národnosti alebo materinského jazyka ich podiel len mierne (44 % resp. 48 %) prevyšuje váhu neúplných rodín (37 % resp. 39 %). Naopak u detí, ktoré

v SODB boli inej ako rómskej národnosti resp. mali iný ako rómsky jazyk bola prevaha domácností manželských párov ďaleko výraznejšia (obr. 33). V tomto subtype rodinných domácností totižto žilo viac ako 62 % všetkých detí z rodinných domácností, kým v neúplných rodinách to bolo menej ako 30 %. Častejšia prítomnosť rómskych detí v neúplných rodinách môže byť dôsledkom jednak vyššej plodnosti nevydatých žien a tým vyššieho podielu nemanželských detí rodiacich sa osamoteným matkám a tiež častejšou voľbou menej stabilných párových zväzkov. Významné diferencie tiež identifikujeme aj v zastúpení detí žijúcich v domácnosti kohabitujúcich dvojíc. Platí, že v rómskej populácii vyčlenenej podľa národnosti (viac ako 17 %) i materinského jazyka (viac ako 15 %) je tento typ domácnosti častejšie prítomný ako u detí v nerómskej populácii (niečo viac ako 8 %) (obr. 33). Vyplýva to zo špecifického charakteru rodinného a reprodukčného správania osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka, častejšieho vytvárania týchto rodinných domácností, ako aj odlišnej intenzity rodenia detí.

Obr. 33: Štruktúra detí rómskej národnosti a materinského jazyka a rodičov inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku podľa typu rodinnej cenzonej domácnosti, SODB 2021

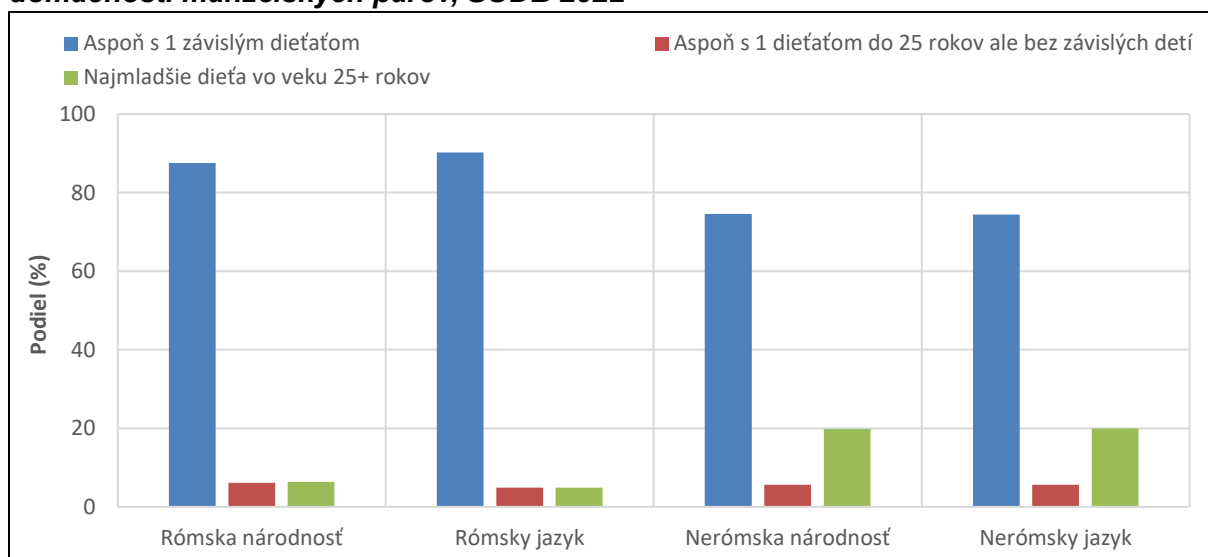

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

V rámci úplných rodinných domácností manželských párov majú medzi deťmi rómskej i nerómskej národnosti, ako aj materinského jazyka prevahu také, kde dieťa alebo deti patria do kategórie závislých. V prípade rómskej populácie je ich dominancia výraznejšia, keďže v nich bolo sčítaných 88 % resp. viac ako 90 %

všetkých detí žijúcich v domácnostiach manželských párov. V nerómskej populácii ich zastúpenie dosahuje necelé tri štvrtiny (obr. 34). Určitý rozdiel identifikujeme medzi analyzovanými skupinami aj z hľadiska prítomnosti starších detí (vo veku 25 a viac rokov) so svojimi zosobášenými rodičmi. Takýto subtyp domácností je jednoznačne častejší u detí nerómskej národnosti a materinského jazyka. Podľa výsledkov SODB 2021 v nich žila približne pätina všetkých detí identifikovaných v rodinných domácnostiach manželských párov. V prípade detí rómskej národnosti a materinského jazyka to bolo len približne 5 %. Marginálnou sú aj prípady, keď v domácnosti manželov sa nachádzalo aspoň jedno nezávislé dieťa do 25 rokov (obr. 34). Predmetné diferencie môžeme dávať predovšetkým od súvisu so skorším osamostatňovaním sa detí rómskej národnosti a materinského jazyka.

Obr. 34: Štruktúra detí rómskej národnosti a materinského jazyka a rodičov inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku podľa subtypu cenzonej domácnosti manželských párov, SODB 2021

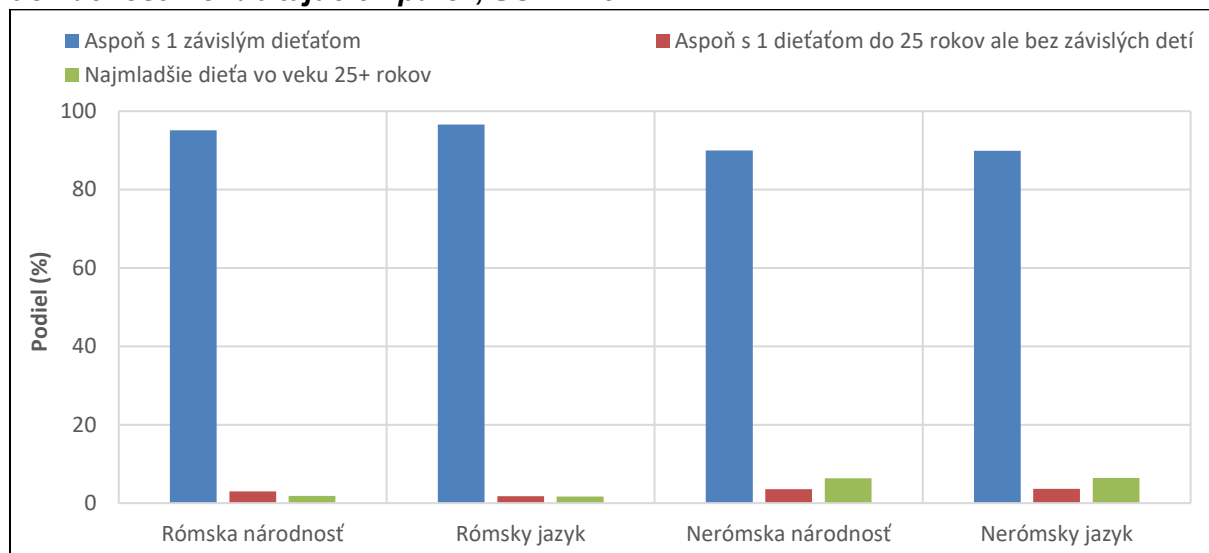
Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Ešte väčšiu dominanciu majú závislé deti žijúce v úplných rodinných domácnostiach kohabitujúcich párov. Aj v tomto prípade je zrejmé, že tento jav platí pre rómsku i nerómsku populáciu, no v druhej menovanej sú predsa len aj častejšie zastúpené staršie deti (obr. 35).

Keďže neúplné rodiny sú u osôb rómskej i nerómskej národnosti a materinského jazyka najmä záležitosťou spolužitia matky so svojim dieťaťom alebo deťmi, odzrkadľuje sa to aj na vnútornej štruktúre neúplných rodín z pohľadu v nich žijúcich detí. Súčasne je z obr. 36 zrejmé, že aj v tomto type rodinných domácností platí, že

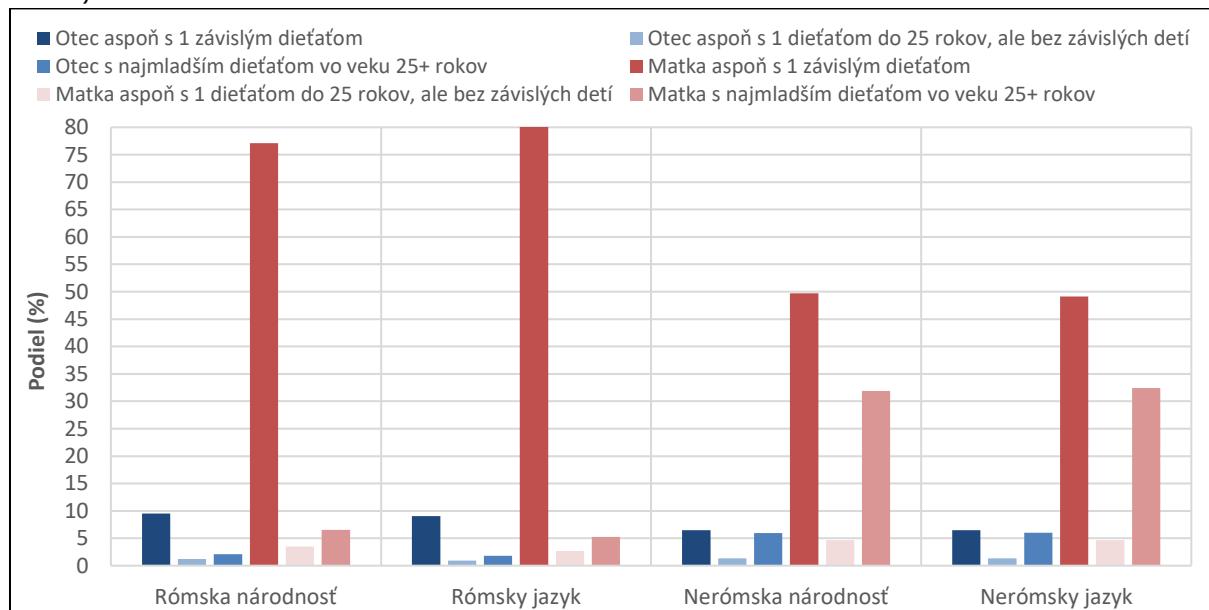
ich opúšťajú deti rómskej národnosti a materinského jazyka skôr a teda sú výrazne menej časté prípady spolužitia rodiča (a najmä matky) so svojim nezávislým dieťaťom, či dieťaťom vo veku 25 a viac rokov, ako je tomu v prípade nerómskych detí (obr. 36)

Obr. 35: Štruktúra detí rómskej národnosti a materinského jazyka a detí inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku podľa subtypu cenzovej domácnosti kohabitujúcich párov, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Obr. 36: Štruktúra detí rómskej národnosti a materinského jazyka a detí inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku podľa subtypu neúplných rodín, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

5. Nerodinné cenzové domácnosti

Nerodinné domácnosti predstavujú špecifickú skupinu cenzových domácností, ktoré je možné vo svojej podstate rozdeliť do dvoch hlavných skupín. Prvou sú domácnosti jednotlivcov. V zmysle SODB 2021 môže ísť o samostatne žijúce osoby alebo osoby, ktoré žijú s inými členmi bytovej domácnosti (ale spoločne nehospodária). Druhou sú tzv. viacčlenné (nerodinné) domácnosti. Ide napríklad o kolektívne a inštitucionálne domácnosti, domácnosti súrodencov, starých rodičov s vnúčaťom (vnúčaťami) a domácnosti iných príbuzných.

Ako už bolo spomenuté vyššie, nerodinné domácnosti ako celok sú v podstate v každej vekovej skupine u oboch pohlaví častejším javom u osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti alebo materinskému jazyku. Tieto odlišnosti vyplývajú z pozorovaného častejšieho spolužitia širších rodín, resp. príbuzných v rámci rómskych domácností (Šprocha 2014). Čiastočne k tomu môžu prispievať horšie úmrtnostné pomery, keď po úmrtí rodiča alebo rodičov sa o deti starajú starí rodičia. Nezanedbateľným problémom môže byť tiež vyššia kriminalita, keď rodič alebo rodičia si odpykávajú trest alebo tiež dlhodobá práca v cudzine, keď opäťovne sa o deti starajú starí rodičia.

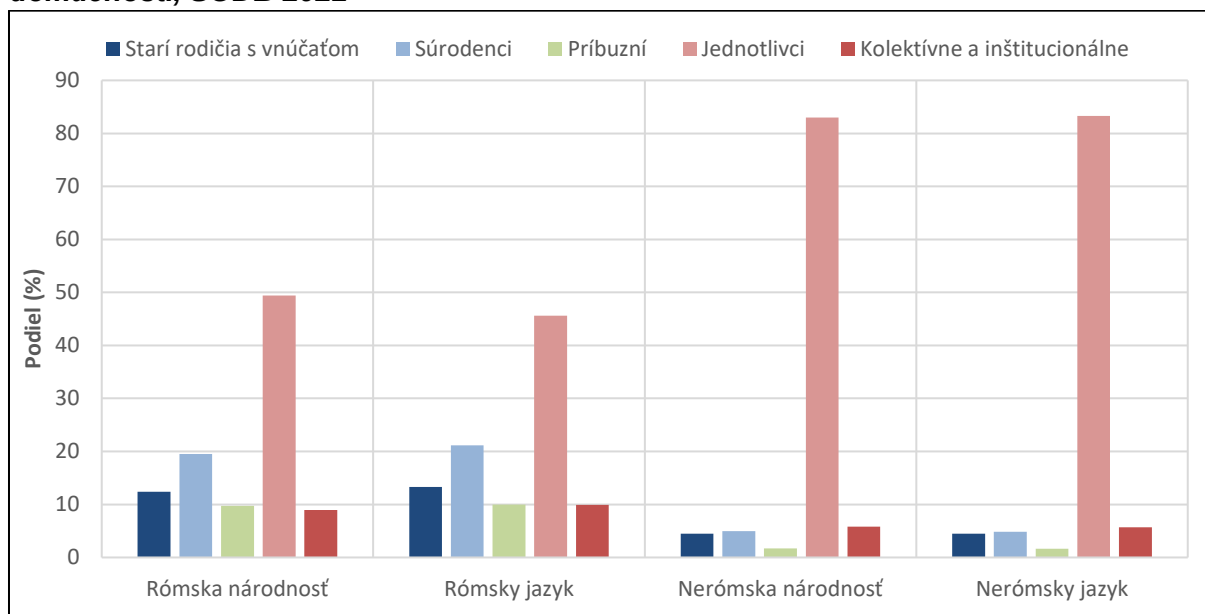
Z hľadiska vnútornej štruktúry osôb žijúcich v nerodinných domácnostiach je zrejmé, že v prípade mužov a žien inej ako rómskej národnosti alebo materinského jazyka jednoznačne dominujú domácnosti jednotlivcov (obr. 37). V nich žilo podľa výsledkov SODB 2021 viac ako 80 % všetkých osôb identifikovaných v nerodinných domácnostiach. Aj v rómskej populácii majú tieto osoby prevahu, ale ani zďaleka nie je tak výrazné, keďže v tomto subtype nerodinných domácností bola sčítaná necelá polovica všetkých osôb rómskej národnosti a necelých 46 % osôb s rómskym materinským jazykom žijúcich v nerodinných domácnostiach.

Ako je z toho zrejmé, ostatné subtypy zohrávali v nerómskej populácii v podstate marginálnu úlohu. V rómskej populácii však situácia bola pomerne pestrá. Približne pätina všetkých osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka žijúcich v čase cenzu v nerodinných domácnostiach boli domácnosti súrodencov. Nad hranicou jednej desatiny sa nachádzali tiež spomínané domácnosti starých rodičov so svojim vnúčaťom alebo vnúčaťami. Približne 10% podiel dosahovali osoby tvoriace

nerodinné domácnosti príbuzných a podobnú váhu nachádzame aj u kolektívnych a inštitucionálnych domácností.

Získané výsledky tak nielenže potvrdzujú častejšiu prítomnosť nerodinných domácností v rómskej populácii na Slovensku, ale súčasne tiež poukazujú na existenciu rôznych foriem týchto špecifických foriem cenzových domácností.

Obr. 37: Štruktúra osôb rómskej národnosti a materinského jazyka a osôb inej ako rómskej národnosti a materinského jazyka na Slovensku podľa subtypu nerodinných domácností, SODB 2021

Zdroj údajov: ŠÚSR, SODB 2021, výpočty autorov

Záver

Populácia osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka podľa výsledkov posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov 2021 naďalej predstavuje z pohľadu rôznych štrukturálnych znakov pomerne špecifickú skupinu osôb. Viaceré z týchto populačných štruktúr sú však úzko prepojené a podmieňujú formovanie a charakter niektorých sociálnych kolektív. Jednou z najdôležitejších z hľadiska demografie a reprodukcie sú cenzové domácnosti.

Ukazuje sa, že rómska populácia na Slovensku aj napriek určitým posunom stále predstavuje veľmi mladé obyvateľstvo. Charakteristickým je predovšetkým vysoký podiel detskej zložky a naopak v porovnaní s celým obyvateľstvom Slovenska veľmi nízke zastúpenie osôb vo veku 65 a viac rokov. Rovnako v prípade štruktúry podľa rodinného stavu sa ukazuje, že osoby rómskej národnosti alebo materinského jazyka začínajú vstupovať do manželstva vo všeobecnosti skôr, no súčasne na konci reprodukčného veku zostáva žiť bez skúseností s manželským zväzkom aj vyšší podiel mužov a žien. Súvisí to s najväčšou pravdepodobnosťou s častejšou voľbou celoživotných kohabitácií, čo čiastočne potvrdzujú aj výsledky SODB 2021. Z nich je tiež zrejmy nižší podiel rozvedených osôb a naopak už v produktívnom veku zvyšujúci sa podiel ovdovených. To súvisí predovšetkým s celkovo horšími úmrtnostnými pomermi mužov a žien rómskej populácie.

K dôležitým diferenčným znakom reprodukčného správania, ktorý ovplyvňuje charakter a zloženie cenzových domácností, ako aj ich početnú veľkosť je vyššia intenzita plodnosti a nastavenie jej časovania. Z údajov SODB 2021 vyplýva, že aj napriek určitému medzigeneračnému poklesu je konečná plodnosť naďalej výrazne vyššia u žien rómskej národnosti alebo materinského jazyka. Podmienené je to najmä častejším rodením detí tretieho a vyššieho poradia. Okrem toho je z SODB 2021 zrejmé, že rómske ženy sa stávajú matkami oveľa skôr, pričom v mladom veku majú nielen svoje prvé deti.

Rozdiely v štruktúre osôb žijúcich rómskych a nerómskych cenzových domácnostiach sú výrazné a týkajú sa cenzových domácností ako celku ako aj jednotlivých podskupín vymedzených pohlavím, vekom alebo typom cenzovej domácnosti.

Aj keď rozdelenie osôb podľa príslušnosti k základným typom domácností je v rómskych a nerómskych cenзовých domácnostiach podobné (v zmysle manželské páry, kohabitácie, neúplné rodiny, nerodinné domácnosti), detailnejší pohľad odhaľuje zásadné rozdiely. Vo všeobecnosti možno skonštatovať, že osoby rómskej národnosti alebo rómskeho jazyka častejšie žijú v cenзовých domácnostiach so závislými deťmi a vo všetkých typoch, v ktorých spoločne žijú členovia širšej rodiny. Naopak v nerómskej populácii sa častejšie vyskytujú osoby žijúce v cenзовých domácnostiach bez závislých detí, s dospelými deťmi a jednotlivci žijúci samostatne. Spomenúť možno aj odlišný prístup ku kohabitáciám.

Získané výsledky z SODB 2021 potvrdzujú, že v rómskej i nerómskej populácii majú stále prevahu osoby žijúce v úplných rodinných domácnostiach. Odlišujú sa od seba však tým, že u osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka sú častejšie kohabitujúce páry a predovšetkým manželské páry so závislými deťmi. Naopak v prípade nerómskej populácie identifikujeme častejšie súžitie starších detí (nezávislé alebo vo veku 25 a viac rokov) so svojimi oboma rodičmi. To potvrdzuje skoršie opúšťanie orientačnej rodiny v rómskom prostredí a naopak dlhšie zotrvávanie mladých dospelých ľudí v domácnosti svojich rodičov.

Dôležitou črtou rómskych domácností podľa SODB 2021 je aj výrazne častejší výskyt neúplných rodín. Kľúčovou je najmä spolužitie detí s matkou. Neúplné rodiny detí s otcom sú bez ohľadu na národnosť, či materinský jazyk výrazne menej častým javom. Aj v tomto prípade je pritom zrejmé, že medzi osobami rómskej národnosti či materinského jazyka platí, že dominujú najmä neúplné rodiny so závislými deťmi. To je dôsledok nielen celkovo vyššej plodnosti, skoršieho začiatku reprodukčných dráh, ale aj častejšieho rodenia detí mimo manželský zväzok. Do úvahy tiež pripadá vyššia krehkosť nemanželských párových súžití, ktoré ako už bolo spomenuté, sú častejším javom práve medzi rómskymi osobami.

Nerodinné domácnosti sú v podstate vo všetkých vekových skupinách u oboch pohlaviach častejšie prítomné u osôb rómskej národnosti alebo materinského jazyka. Z pohľadu vnútornej štruktúry však existujú určité diferencie pri porovnaní s nerómskou populáciou. Konkrétne ide o menej častú existenciu domácností jednotlivcov, ktoré u nerómov jednoznačne dominujú. Naopak v prípade rómskej populácie zisťujeme, že ide o prítomnosť rôznych špecifických foriem nerodinných domácností, kde dôležitú úlohu zohrávajú napríklad domácnosti súrodencov, či vnúčať so starými rodičmi.

Literatúra

- BAČOVÁ, V. 1990. Typológia rómskych rodín na Slovensku. *Sociológia* 22, 4, s. 491 – 501.
- BARTOŇOVÁ, D. 1984. Faktická manželství v letech 1970 a 1980. *Demografie*, 26, 3, s. 266 – 269.
- ČERNÁ, K. 2005. Pohled na kohabitaci a rodinu v České republice a Velké Británii z hlediska evropské studie hodnot. *Demografie*, 47, s. 87 – 95.
- DUBAYOVÁ, M. 1994. Rómska rodina na Slovensku: Pokus o kultúrnologickú reflexiu. *Slovenský národopis*, 42, 2, s. 129 – 138.
- DŽAMBAZOVIČ, R., ŠPROCHA, B. 2017. Kto žije v kohabitáciách na Slovensku? Intenzita vytvárania a charakteristiky kohabitujuúcich osôb podľa výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. *Sociológia*, 49, 4, s. 369 – 404.
- KUMANOVÁ, Z., DŽAMBAZOVIČ, R. 2002. Rómska rodina: na rozhraní medzi tradicionalitou a modernitou. In: M. Vašečka, (ed.) *ČAČIPEN PAL O ROMA Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, s. 503 – 598.
- MARUŠIAKOVÁ, J. 1985. K problematike cigánskej skupiny. *Slovenský národopis*, 33, 4, s. 694 – 706.
- MLÁDEK, J. 2003. Kohabitácie a kohabitanti na Slovensku – národnostná, religiózna, vzdelanostná a priestorová štruktúra. In: RODINA. 9. slovenská demografická konferencia, Tajov 17.–19. 9. 2003. Zborník vedeckých prác. SŠDS. Bratislava.
- MLÁDEK, J., PUKAČOVÁ, J. (2012). Mladé vekové štruktúry Rómov na Slovensku. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 56, 1, s 3 – 24.
- MLÁDEK, J., ŠIROČKOVÁ 2004. Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spolužitia obyvateľstva na Slovensku. *Sociológia*, 36, 5, s. 423 – 454.
- MOŽNÝ, I. 1987. K některým novým jevům v kulturně legitimních vzorcích rodinných startů. *Demografie*, 29, s. 114 – 123.
- MOŽNÝ, I., RABUŠIC, L. 1992. Unmarried Cohabitation in Czechoslovakia. *Czech Sociological Review*, 28, s. 107–117.
- PILINSKÁ, V. a kol. 2005. *Demografická charakteristika rodiny na Slovensku*. Bratislava: INFOSTAT.

- RYCHTAŘÍKOVÁ, K. 1994. Nesezdaná soužití. In: Z. Pavlík (ed.) *Populační vývoj České republiky 1994*. Praha: Katedra demografie a geodemografie. Přírodovědecká fakulta. Univerzita Karlova, s. 111 – 118.
- ŠPROCHA, B. 2014. *Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja*. Bratislava: Prognostický ústav SAV.
- ŠPROCHA, B. 2017. Rómska populácia na Slovensku a kohortná plodnosť rómskych žien podľa výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. *Demografie* 59, 2, s. 118 – 131.
- ŠPROCHA, B., ĎURČEK, P. 2017. Rómovia na Slovensku v sčítaniach obyvateľov 1980 – 2011. Bratislava: INFOSTAT.
- VAŇO, B., (2001). *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR*. Bratislava: INFOSTAT.
- VAŇO, B., HAVIAROVÁ, E. (2002). Demografické trendy rómskej populácie. In: M. Vašečka (ed.) *ČAČIPEN PAL O ROMA Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, s. 475 – 502.
- VAŇO, B., MÉSZÁROS, J. (2004). *Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym životným štandardom*. Bratislava: INFOSTAT.